

Ш. ҚУЛМАНОВА, Б. СҮЛЕЙМЕНОВА,
Т. ТОҚЖАНОВ, Д. ШӘРИПОВ

Музыка

Умумий билим беридиган мектеппинң 5-синипи үчүн дәрислик

5

Қазақстан Жүмһурийити Билим вə пән министрлиги
тәвсийә қылған

Алмута «Атамұра» 2017

УДК 373.167.1
ББК 85.31 я 72
Қ 74

Дәрислик Қазақстан Жүмһүрийті Билим вә пән министрлиги тәстікливгендегі асасий оттұра билем бериш сәвійесиниң 5-б-синиплирига бекішланған «Музыка» пәниниң Типлиқ оқытуш программасына мұвақиқ тәйярланды.

Шәртлік белгілелер:

- музыка тиңшаш
 - музыкалық сават
 - нахша ейтиш
 - тонуштуруулумни баһалаш
 - оқуш
- ?! – соаллар вә тапшуруқлар**

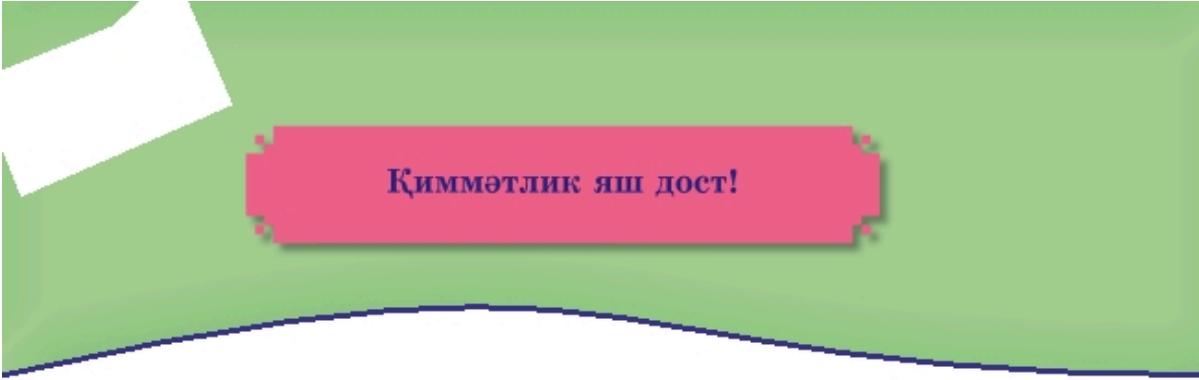
Кулманова Ш. вә б.
Қ 74 Музыка: Ұмумий билем беридиган мектепниң 5-синипи үчүн дәрислик. /Ш. Кулманова, Б. Сүлейменова, Т. Тоқжанов, Д. Шәрипов. – Алмұра: Атамұра, 2017. – 112 б.

ISBN 978-601-306-898-5

УДК 373.167.1
ББК 85.31 я 72

ISBN 978-601-306-898-5

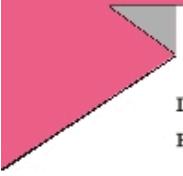
© Кулманова Ш., Сүлейменова Б.,
Тоқжанов Т., Шәрипов Д., 2017
© «Атамұра», 2017

Қиммәтлик яш дост!

Силәрни музыка алимигө чақиримиз. Мошу дәрислик арқылар қазақ вә уйғур хәлиқлириниң музыкилық мираси – нахша, саз, айтыс жанрлари бойичә техиму кәң укумға егө болисиләр. Бұкитап силәрни хәлқимизниң бешидин өткән дәвиrlәрдин хөвөрдар қилиду. Силәр бұкитап арқылы уйғур вә қазақ хәлиқлириниң әнъеннивий музыкиси вә Қазақстанда яшайдыган башқа милләт вәкиллириниң, дүния хәлиқлириниң музыкилық анаңтири билән тонушисиләр.

Музыкиниң һәрхил милләт вәкиллириниң бир-бири билән достлаштуридиган қудрәткө егө екәнлигини һис қилисиләр.

Музыкилық оюнларни уюштурушни, импровизацияни, нахша ейтиш вә музыкилық әсәрлөрни тиңшашни, музыкилық саватлиқниң асасини егиләшни давамлаштурисиләр.

Дәрислик силәргө оқуш материаллирини егиләшни пәкәт дәристила әмес, бәлки өзәңларға яқидиган иш билән шуғуллинишка, музыкилық композицияләрни тәйярлашқа ярдәм бериду.

Музыка билән тонушушқа утуқ тиләймиз!

1

ҚАЗАҚ ХӘЛҚИНИҢ МУЗЫКИЛИҚ МИРАСИ

Бөләктин:

- әнъәнивий музыкилиқ мәктәпләрни ажыратышни;
- әнъәнивий музыкиларни әсвалта орунлашни;
- нахша вә әсваллик музыкини заманивий түрдә қайта ишләшни;
- айтыс сөнъитиниң түрлирини билишни

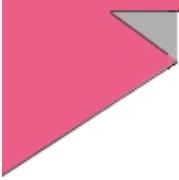
Үгинисиләр.

Музыкилиқ сават:

- нахша мәктәплири: Арқа, Йәттису тәвәлириниң нахшичилик әнъәниси;
- әсвалта орунлашниң түрлири:
- тәкмә вә чертмә;
- айтыс сөнъити: қызы билән жигитниң айтыси, ақынларниң (шайр) айтыси;
- музыкилиқ өлчәм.

Музыкилиқ аталгулар:

- жанр – жанр – жанр – genre;
- вокаллық жанр – вокалдық жанр – вокальный жанр – vocal genre;
- әсваллик жанр – аспаптық жанр – инструментальный жанр – instrumental genre;
- стиль – стиль – стиль – style;
- импровизатор – суырыпсалма – импровизатор – improvisator.

1-дәрис

Қазақ хәлиқ нахшилириниң аңаңлири

Сирлиқ нахша

Нахша ейтиш сәнъити – хәлиқниң түгимес ғәзниси. Нахша – адәмниң кәйпияти, хошаллиғи билән муңи. Өсирләр синигидин өткөн әң чирайлиқ вә сирлиқ нахшилар әл ағзида сақлинип, бұғұнки күнгічә йәткөн. Силәрниңмұ өзәңлар яқтуридиган нахшилириңлар бар. Әнді тиңшашта, орунлашта, тәһлил қилишта тәжкибиму жиғдиндер.

Тиңшашлар вә тәһлил қилиңдер.

- «Бир бала» хәлиқ нахисиниң аңаңини ұналғудин мәтисиз тиңшашлар.
- нахша аңаңини тәрипләштә қандак ениклимиларни қолланған болар едиңлар (лирикилық нахша, һәзиллик нахша, мұңлуқ нахшилар вә б.)?
- нахша мәэмүнини тәрипләңдер.

Бир бала **(қазақ хәлиқ нахиси)**

1. Талдан таяқ жас бала таянбайды,
Бала бүркіт тұлкіден аянбайды,
Угәй-әй, ән салшы-ай, бір бала!
Қос етек бұраң бел, қуалай согар қоңыр жел.
2. Білім тұлкі болғанда, бүркіт бала,
Талап етпеу жастық шақта жарамайды.
Угәй-әй, ән салшы-ай, бір бала!
Қос етек бұраң бел, қуалай согар қоңыр жел.
3. Абзал арман білімге талап еткен,
Талап етсе, мақсатқа адам жеткен.
Угәй-әй, ән салшы-ай, бір бала!
Қос етек бұраң бел, қуалай согар қоңыр жел.
4. Еңбек етіп, жастықта білім тапсан,
Зор сенімді ақтайсың елің күткен.
Угәй-әй, ән салшы-ай, бір бала!
Қос етек бұраң бел, қуалай согар қоңыр жел.

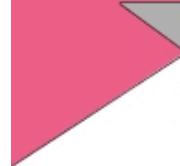
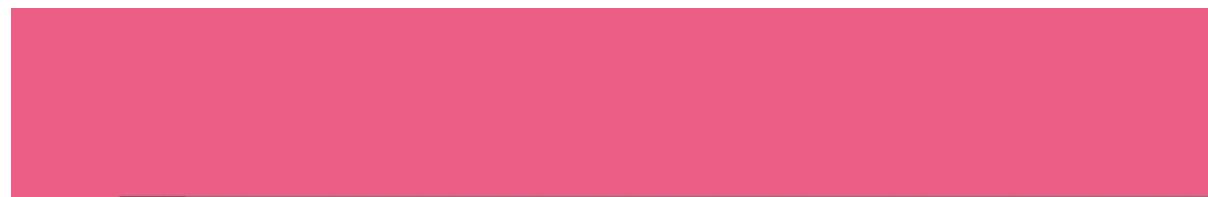
Нахшини орунланылар.

- «Бир бала» хәлиқ нахисини ұналғудики аһаңға қошулуп орунланылар.
- Байқидиңдарму? Нахша мәтіниниң һәр мисраси 11 боғумдин ибарәт. Мәсилән: Тал-дан та-яқ жас ба-ла та-ян-бай-ды.

11 боғумлук шеирни «қазақниң қара сөзи» дәп атайду.

Қара сөзни нахша қилип ейтишқа қолайлық.

Нахшинин аһаңына қарап, нахшичилар һәр түрлүк сөзлөрни қолланған. Мәсилән: «ахау», «угәй-әй», «әй» вə башқылар.

Нахша – вокаллық жанр, йәни адәмниң нахшини анаңға селип ейтиши.

Жанр – сөнъетниң барлық түригө бағылғы топлишиши: әсваплық жанр, вокаллық жанр, әдәбий жанр.

Музыкидикі ритмниң узаклигини сақлаш үчүн, **өлчәм** қоллинилиди.

Өлчәм ачқұч бәлгүсидин кейин қоюлиди. Өнд аддий өлчәм – $\frac{2}{4}$. Бу өлчәм бир тактниң ичидикі узаклиқниң иккі төртлүк нотига санилидиганлигини көрситиду. Мәсилән:

Нахшини түрлөндүрүнлар.

- «Бир бала» хәлиқ нахшининиң бириңчи қурини «Талдан таяқ, жас бала» нотиси билән орунлаңдар.
- Мошу қурни иккінчи анаңға селип түрлөндүрүнлар.
Үлгө:

Өз ишиларни тонуштуруулар вә баһалаңдар.

2-дәрис

**Қазақ вә уйғур хәлиқ нахшилириниң
аһаңдашлығы**
(давами)

Асқақ нахша

Айтбай

Сөзи вә музыкисини язған: Биржан Қожагулов.

Базарың құтты болсын, ардақты елім,
Қоянды ту көтерген думан жерім,
Қарқара, сұлу Қекші – жершоқтығы,
Сарыарқа, алтын ана, асқар белім.

Қайырмасы:

Жер шоқтығы Қекшетау,
Тал, қарагай, бақша, бау.
Бауырында сексен көл,
Иісің жұпар аңқиды-ау.

?!
?

Тиңшашлар вә тәһлил қилинлар.

- Интернеттики видеоматериалларни пайдилинип, Биржаниң «Айтбай» нахисини тиңшашлар вә нахшиниң анацини тәсвирләңлар.
- Видеоматериалдик нахшичиниң нахша ейтиш чевәрлигини баһалаңлар (уни, нахша ейтиш аләнидилеги, әсвапни челиши).
- Синипдашлириңлар билән биллә нахшиниң мәзмунини оқуп, сүрөт арқылы селиштуруп, ейтип беріңлар.

Әхбарат издәңлар.

Биржан Қожағуулұы (1834–1897) –
Арқа тәвәси нахша сөнъитиниң жирик вәкили. У пәкәт нахшичилә әмәс, шундақла ақын вә композитор. Биржан салниң «Айтбай», «Төмүрташ», «Ләйлим чирақ» нахшилири хәлиқ арисида көң таралған.

?!
?

Нахшини орунлаңлар.

- Нахша нәқиратини һиссиятлиқ орунлаңлар.
- Өзәңлар орунлиған нахша нәқиратини видеоматериалдик нахша билән селиштуруңлар.
- Музыкиниң бәдийи vasitiliрini пайдилинип, нахшини түрләндүруп орунлаңлар.
- Синиптиki өң яхши нахшичини ениқлаңлар.
- Қандақ ойлайсиләр, хәлиқ немә сөвәптин Биржан ақынни «Биржан сал» дәп атиған?

Айтбай

(нахшиниң нәқирати)

Жер шоқтығы Көкшетау,
Тал, қарағай, бақша, бау.
Баурыңда сексен көл
Иісің жұпар аңқиды-ау!

Садир Палван (1798–1871) – Садир Хүшөхмөт оғли Или төвөси Угуң мәлисидө көмбөгөл дехан аилисидө дунияга көлгөн. Садирниң авази күчлүк вә интайин йекимлиқ болгачқа, у хөлиқ нахшилирини нахайити чевөрлик билөн ейтатти. Өзи қошақ қошуп, нахша аһацини ижат қиласатти. Униң «Садирмәнәй, Садирмән», «Мөпигө чүшкөн билөн», «Садирниң мингөн ети» қатарлық нахшилири һеликәмгичә хөлиқ арисида кәң таралған вә сөйүп ейтилидиган нахшилардур.

Садирмәнәй, Садирмән

Сөзи вә музыкиси: Садир Палванниң

1. Садирмәнәй, Садирмән,
Садир болмай кимдурмән?
Тағ йолини сорисаң, а-ярәй,
Нәммә жәйни билурмән.
2. Садир дәп етим яман,
Он бәш яштин аталған.
Дәсләпки тутулғанда, а-ярәй,
Мән Құмулға паланған.
3. Ямулниң ягачлири,
Егиз қаригай чәңзә.
Ямулдин қечип чиққан, а-ярәй,
Садир өзи хохәңзә.

«Или вадиси» поэмиси

(парча)

И. Бәхтия

Кәтмән теги көк асманни талашқан,
Қишта – қари,
Язда – майсә ярашқан.
Шилдирлишиб аққан күмүч булақлар
Әшу тағниң сайлиридин тарашқан.

Бәдий өз мусабиқиси.

- «Таң сәбаси» сазиниң жөр болушыда И.Бәхтияниң «Или вадиси» поэмисидин парчини ниссиятлиқ оқуңдар.
- Синипдашлириңлар билөн биллә өң яхши шеир окуған оқуғучини ениклаңдар.

**Қазақ вә уйғур хәлиқ
нахшилириниң аңаңдашлығы
(давами)**

Һәзиллик нахша

Өхбарат издәнлар.

- «Кекшолақ» нахшиси вә нахшиниң муәллипи Кенен Әзирбаев тогрилиқ немә билисиләр?

Кенен Әзирбаев (1884–1976) – ақын, нахшичи вә композитор. У Жамбул вилайитиниң Қордай йезисида дунияға көлгөн. Он бир йешида қолиға домбра елип, шеир язған. Кенен Йәттису тәвәсииниң әмәс, қазақ елининің пәхри. Униң «Кекшолақ», «Бозторғай», «Базар-Назар», «Тұғулған йәр» нахшилири хәлиқ арисида көң тонулған.

Тиңшашылдар вә тәһлил қилинчлар.

- «Кекшолақ» нахшисини тиңшашылдар вә мәтингини тәһлил қилинчлар.
- К.Әзирбаевниң «Кекшолақ» нахшисини һәрхил орунлашта тиңшап көрүңлар.
- «Кекшолақ» тәсвирини аңаң арқилик йәткүзүштө орунлигүчилар қандақ ярдәмчи сөзләрни қолланған (гиг-гай, оу-оу……)?

Кекшолақ

Сөзи вә музыкисини язған: К. Әзирбаев.

1. Мінгенім астымдағы кекшолак-ты,
Жалы жок, құйрығы жоқ, шоп-шолақ-ты.
Ей, қыздар, қойшысынбай өлеңінді айт,
Тұсыңа біздей құрбың келіп қапты.

Қайырмасы:

Олай жүрші, Кекшолак,
Былай жүрші, Кекшолак.
Қыздар мінген байталды,
Жанай жүрші, Кекшолак.
Жамандатқыр, Кекшолак,

Арам қатқыр, Көкшолак,
Мені құртқан, Көкшолақ.

2. Мінгенім астымдағы қызыл шолақ,
Қыз байғұс әкесіне аз күн қонақ.
Ей, қыздар, кедейсінбей өлеңінді айт,
Тұсына келіп қалдым құдашалап.

Кайырмасы.

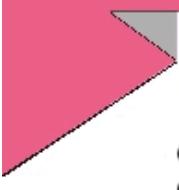

Орунлаңдар.

- Нахша нәқиратиниң иессиятлиқ орунлаңдар.
- Иккі топқа бөлүнүңдар.
- Серік бояқ билән берилгендегі мәтінни биринчи топ, йешіл бояқ билән көрсетілгендегі мәтінни иккінчи топ орунлады.
- Нахша нәқиратининде һәр қурины һәр түрлүк ритм арқылы орунлаңдар: аста – оттура – тез (илдамлигінің көрсетілілігі).

Бұғұнки күндө нахшини орунлаш алғандылыклиригө қарап, силәр тонушқан аммибап аңаңни Арқа нахшилири, Йәттисуницегі зәзел нахшилири билән қатар Фәрбий Қазақстан, Сиртәвәсиниң нахшичилиқ әнъенилири шәкилләнгән.

Әнъенивий нахша сәнъити – хөлиқниң әсирләр давамида қелиплашқан өзиге хас тәвәлик алғандылыкләргө егө вокаллық музыка сәнъити.

Жәним ача (ләпәр)

Өгүзәмгә қонақ яйдим,
Ойнап-кулұп қачмисила.
Биз иккимиз дост болимиз,
Мәндін унчә қачмисила.

Ача-ача, жәним ача,
Мени бекивалсаңчу, ача.
Нойландиди там тереккә
Жөр қиливалсаңчу, ача.

Тиңшаңдар вә тәһиліл қилиңдар.

- «Жәним ача» ләпәрини тиңшаңдар вә мәтинини тәһиліл қилиңдар.
- Синипдашлириңдар билән қызы-огул болуп, ләпәр ейтеп көрүңлар.
- Орунлигучиларниң маһаритини ениқлаңдар.

4-дәрис

Айтыс сәнъити

Қазақ хәлқи нахшиларни йүксәк маһарәт билән орун-лап, дәррү нахша тоқуп, сез мусабиқиси – айтыс уюштурған.

Чоң той-сорунларға жиғілған хәлиқ бириниң ейтқан нах-шилага жавап қайтуруп, импровизация маһаритини көрсөткөн.

Кейинирек мөшүндақ мусабиқиләр пәйдин-пәй сәнъет мусабиқисигө, іёни айтысқа айланған. Айтысқа қатнишидиган шарлар тапқур, назиржавап болуш билән биллә шеирни аһаңға қошуп, домбра билән ижра қылған.

Айтысниң көң тарқалған түри: ақынлар (шайрлар) айтыси, қыз билән жигитниң айтыси, тепишмақ айтыс.

Айтыс – хәлиқ еғиз әдәбиятиниң бир түри яки әдәбий жанр.

Айтысчи – айтыс ейтидиган адәм.

Импровизация – дәрру, шу дәқиқидә хиялидин шеир чиқириш.

Қыз билән жигит айтысы

Жигит:

Атынды шешен сүйіп қойған Еркін,
Той болса түзетесің кәмшат бәркің.
Бұландаң үжмақтың хор қызындаЙ
Бітпеген еш пендеге сенің көркің.

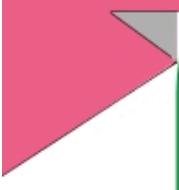
Қыз жағаваи:

Атымды шешем сүйіп қойған Еркін,
Той болса түзетемін кәмшат бәркім.
Келе сап сипатымды баяндадың,
Есінді аудырды ма менің көркім?!

Айтысны тиңшашылар.

- Үналғудин айтысны тиңшап, нахша қурлирини тәһиліл қилиңдер.
- Жүқуридики қыз билән жигитниң айтысини қандак тәриплігөн болаттиңдар (лирикилық, һәзіл-чакчак, шох)?
- Қандак ойлайсиләр, қыз билән жигит өз ойлирини айтысниң қайси мисралирида билдүргенді?

Айтыс ейтқучиларниң шеир бәндениң (куплетниң) иккى мисрасини тәкраплап, үчинчи, төртінчи мисраларни өз пикрини йәткүзүдиган айтыс түрини **қайым айтыс** дәп атайду.

Айтысқа тәярлиниңлар (*қайым айтыс*)

1. Сөз айтайық көшелі,
Мерейің сонда өседі.
Бабаларым шетінен
Ақын болған кешегі.

2. Сөз айтайық көшелі,
Мерейің сонда өседі.
Шаттықтың білімді болсан,
Еседі самалы алдан.

?! Орунланцлар.

- Шеир құрлирини аудиодиск билән биллә орунланцлар.
- Иккінчи куплеттиki үчинчи, төртінчи қурлардикі сөзләрни мәнаси билән уйғунлугига қарап, орниға қоюнлар.
- Икки топқа бөлүнүп, қайым айтысниң куплетини орунланцлар.

Музыкалық импровизация.

- Берилгән нота язмасындағы нахша аhanлирини қандак аяқлаштурған болар единцлар?

Айтыс сәнъитидә дәрру үн қетиш, шеир тоқуш *hазиржаваплиқ* дәп аталса, музыка сәнъитидә у *импровизация* дәп атилиду.

Музыкини орунлаш жәриянида өсөрни дәрру ижра қилиш *музыклиқ импровизация* дәп атилиду.

Өз ишинларни тонуштуруңдар вә баһалаңдар.

5-дәрис

Айтыс сәнъити

(давами)

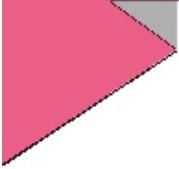
Ақынлар айтыси

Елимиз мустәкіллігіні алғандан бери айтыс сәнъити көң қанат яйди. Бұгүнki күндө силәр hәр түрлүк тәвөлөрдө өтидиган ақынларниң айтыслирини телевизордин, интернеттін көреләйсиләр. Ақынлар айтысига сөз сәнъитини әтраплиқ өзләштүргөн импровизаторлар, йәни тез, дәрру жавап қайтурушни билидиган hазиржавап ақынлар қатнишиду. Айтыс чевәрликни, hазиржаваплиқни, тапқұрлуқни, әл тарихини, келип чиқиши тегини билишни тәләп қилиду. Ақынлар айтысіда ядлавалған шеирлар аз болиду. Адәттә ақынларниң қисқычә ейтишишини түре айтыс, узақ ейтишишини сүре айтыс дәп атайду. Іншілік ақын ейтиш услугиға қарап мәлум аhaң билән ритм қоллинилиду. Тәсірлик болуш үчүн ақынлар домбриниң, гармоньиниң яки қобузниң жөр болушыда ейтишқан.

Әхбарат издәңдар.

- Биржан билән Сараниң айтысі һәккідә аңлидинларму?
- Ақын Сара тогрилиқ, интернеттін мәлumat издәңдар.

Сара Тастанбекқизи (1853–1907) – атақлық импровизатор ақын. У Алмута вилайитидә дүнияға көлгөн. Нахшичи қызы он үч йешидин тартип қолига домбра елип, нахша ейтишқа башлиған. Сараниң Биржан билән айтысі ақынлар айтысинаң өң үлгиликлириниң биридур.

Биржан билән Сара айтысі

Биржан:

Қызы екен Тастанбектің ақын Сара,
Бәйгеден күнде келген жалғыз қара.
Қыз да болса адамның жүйрігі екен,
Көрмәдік сөзді адамды жеке-дара.

Сара:

Қызы едім Тастанбектің, атым – Сара,
Ішінен ер қаптағай шықтым дара.
Он үште домбыра алып, сөз сөйлеп ем,
Келемін бір сүрінбей жалғыз қара.

Айтыстин парчә тиңшашылар.

- Ұналғудин «Биржан билән Сара» айтысидин парчә тиңшашылар.
- «Айтыс» сөзиниң мәзмунига диққет қилиндер.
- Айтыс аһаации сөзи билән орунланылар.
- Синипдашлириңдер билән биллә «Биржан билән Сара айтысина» уюштурундар.

Оқуғучилар айтысі

*Музыкасы: Т. Тоқжановниң
Сөзи: А. Рахметовниң*

1-оқуғучи: Қазақты жүрген танытып,
Бойына кие дарытып.
Үлтимның ұлы өнерін,
Айтысайықшы дамытып.

Мектепті айт нақтылап,
Білімнен өр кез тап тұрақ.
Домбыранды қолға алып,
Жолға тұс, кәне, шапқылап.

2-оқуучи: Жалғасар жолы бабамның,
Мектепте жаңы сабағым.
Үйқастырып өлеңді,
Жауапты саған табамын.
Алғаным бестік тек менің,
Өнеге маган өткениң.
Өнер-білім үйреткен,
Мақтанышым мектебім.

Орунлаңдар.

- Оқуучилар айтсынин мәзмуніға қарап, нахшиға қандақ мавзу қойған болаттыңдар?
- Нахшини оттура суръеттә орунлаңдар.

6-дәрис

Күй құдрити

Текмә күй

«Адай» күйи

Kurmangazi

Өхбарат издәнлар.

- Өсваплиқ музыкилық күй билән башлангуч синипта тонуштуңлар. Күй – адәмниң жүригигә, ичкى дуниясига сөздин қаттиқ тәсир қилидиган қазак хәлқиниң әнъәнивий музыкилық сөнъити.
- Күйниң *төкмә* вә *чертмә* турлирини есиңларга чүшириңлар.

Төкмә күй – он қолниң бармақлири бирикп, жуқуру-төвөн йорғилитип орунлиниду.

Чертмә күй – он қолниң бармақлири билән чекип орунлиниду.

Бүгүнки күндө «Адай» күйи Қазақстандила әмес, чөт әлләрдиму бәк аммибап. «Адай» күйиниң заманивий эстрада жанриға селингтан шәкливу күйниң көң тарилишиға зор тәсир қилиду. Уйғур хәлқидиму «Адай» күйи охшаш дунияға мәшінур сазлар көп. «Ташвай» сази бу күнләрдиму яңрап, әжайип жошқунлуғи билән тиңшиғучини наяжанландуруп кәлмектә.

Тиңшаңлар вә тәһлил қилиңлар.

- Видеодискидин Курмангазиниң «Адай» күйи билән Ташвайниң «Ташвай» сазини йәккә орунлашта тиңшаңлар.
- Курмангази оркестриниң «Адай» күйини вә «Нава» ансамблиниң ижрасида «Ташвай» сазини тиңшаңлар. Орунлаш аләнидилеклиригә, тавушниң күчигә, сұръитигә), авазниң егиз-пәслигигә (*тембр*), динамикасыга (*forte, piano*) дикқәт қилиңлар.
- Өзәңлар тиңшиған «Адай» күйи билән «Ташвай» сазиниң аләнидилеги немидә?
- Қандақ ойлайсиләр, «Адай» күйи вә «Ташвай» сази тиңшиғучиларға қандақ тәсир қилиду: (жиглитиду, күлдүриду, илhamланудуриду, алға интилдүриду)?

Өсваплиқ вә вокаллиқ музыкини орунлашта həр орунлигучиниң өзигө хас стили қелиплишиду. Мәсилән, эстрадилиқ, әнъәнивий орунлигучи вә.б.

Музыкалық стиль – композитор яки орунлигучиниң музыкалық бәдиий васитиләрни пайдишины билән музыкалық тәсвирни бериштә таллиған йоли.

Күй-домбра

Сөзи: Т. Тоқжановниң

Музыкасы: А. Рахметовниң

1. Қазақтың сіңген өнер бұл қанына,
Сүйсінді күй күмбірін тыңдады да.
Домбыра шанағынан естіледі,
Үлтүмның қайғысы да, думаны да.

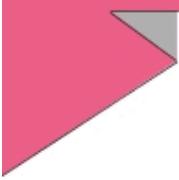
Қайырмасы:

Ел рухын көтерер қос ішектің күмбірі,
Жеткізген баба мұрасын дәуірдің дара дүлдүлі.

2. Өзінде жатыр менің мол несібем,
Үніңен тәлім алыш, мен де өсіп ем.
Тарихым табылады сан ғасырдан,
Күй шертсем қос ішектің пернесінен.

Қайырмасы:

Ел рухын көтерер қос ішектің күмбірі,
Жеткізген баба мұрасын дәуірдің дара дүлдүлі.

7-дәрис

Қүй қудрити

(давами)

Чертмә қүй

«Сарыжайлау» – чертмә қүйлөр ичилики хөлиқ ари-
сида кәң тарапған қүйлөрниң бири. Қүй мүәллипи Тәттимбет
тоғрилиқ немә билисиләр?

«Сарыжайлау» қүйи

Тәттимбет Қазанғапұлы

Әхбарат издөңлар.

- Видео материалдин вә интернеттін Тәттимбетниң «Сарыжайлау» қүйини атақтық домбрычи Әбикен Хасеновниң ижрасида тиңшашылар.
- Өткән дәристө топлиған тәжкибәңларға аласынинп, савақдашли-риңлар билөн билле күйни тәриплөңлар (нәпис, назук, гөзәл аңаңлық, илдам, аста).
- «Сарыжайлау» қүйиниң нусхалирини «Оттар сази» оркестри билән скрипкичи Ж.Серкебаевниң орунлишида тиңшап, селиштурунлар.
- Қандай ойлайсиләр, қайси нусхисида қүй аңаңы өзгиришкә уч-риған?

Заманивий (эстрадилик) жанрга қазақ хөлиқ миллий чалғу-өсвалдипи билән биллә, күйни орунлашта башқыму чалғу-өсвалдар қоллинилиду. Мәсилән: скрипка, гитара, синтезатор (клавишлик өсвал), һөрхил уруп чалидиган (ударник) өсвалдар.

«Сарыжайлау» күйи (парча)

?! Орунландалар.

- «Сарыжайлау» күйиниң асасий аһаңини «ля» боғуми билән орунландалар.
- Өзәңдерге яқын илдамлиқни талландалар.
- Орунлиган күй парчисини түрлөндүрүнлар. Нота йезигидики аһаңни муәллимниң ярдими билән иккى топқа бөлүнүп орунландалар.

8-дәрис

Лайиһини режиләш вә түзүш

?! Тапшуруук.

- Топқа бөлүнүп, 1-чарәктө өткөн дәрислөр бойичә лайиһигө мавзу талландалар. Мәсилән: «Нахша сәнъити», «Күй сәнъити», «Айтыс сәнъити», «Саз челиш сәнъити».
- Ыәрбір топ таллиған мавзусиниң мәхситини ениклайду, өхбарат издәйдү.

Үлгө:

Лайиһә мавзуси: «Әнъенивий нахшичилиқ сәнъет».

Лайиһә мәхсити: Қазақ хөлқиниң нахшичилиқ мәктәплири билән тонуштурууш.

- Интернеттін Арқа, Йәттису, Фәрбий Қазақстан өнъенивий нахшичилиқ мәктәптеринің көрнеклик вәкилдіріні слайд арқылы, көрситіндер.
- Аталған нахшичилиқ мәктәптеридін халиған бир нахшини орунлашқа тәйярлініңдар (топ билән яки ансамблъ билән).
- Компьютерлық программа билән нахшини башқычә түрләндүрүп яңритіндер.

Ишниң нәтижесі: Санлық технологияләр асасида нахша ізединдер.

Оз ишиңдарни тонуштуруңдар вә баһалаңдар.

9-дәрис

Лайиһини тонуштурууш

Үлгө:

Лайиһә мавзусы: Йәттису ақыны – Кенен ата.

Лайиһә мәхсити: Ақын, композитор Кенен Әзирбаев ижадийити.

Лайиһә түри: топ билән иш.

Қоллинилған мәнбәләр: әдәбияттар, интернеттін елинған мәлumatлар, видеороликлар, слайдлар.

Композиторни тонуштурууш:

Йәттису тәвәси – Қазақстандықи йери билән тәбиити өң гөзәл өлкіләрниң бири. Шуның билән биллә бу өлкідө нахшичилиқ, жырчылық сәнъети алғанда тәрөккүй өткөн. Мощундақ мәктәпниң асасини салғучиларниң бири – ақын, айтysчи, композитор Кенен Әзирбаев.

Кенен Әзирбаев 1884-жили 19-июньда Жамбул вилайетиң Кордай наһийәсидә туғулған. Кенен нахша ейтишни атап исидин үгөнгөн. Кенен он бир йешидин тартип колиға домбра елип, нахшиларни чиқарған. Униң «Көкшолақ», «Бозторгай», «Базар-Назар», «Тұгулған йөр» нахшилири хәлиқ арисида кәң тарқалған. Пүткүл наятыни нахша билән жырға бегишлиған ақын Кенен 1976-жили 12-апрельда 92 йешіда дүниядын өтти.

- Интернеттін К.Әзирбаевнің нахшилирини тиңшашылар.
- Нахшичи С.Медеуовнің вә «Тараз» триосинің орунлишидікі «Көкшолақ» нахисинің видеосини көрүлар.
- «Көкшолақ» нахисини тонуштуруңлар.

Кенен нахшилиринің чиқиши тарихи униң наяты билөн зич мұнасиветлик. Кенен қембөгөлчиліктиң көп һәсрөт чәккән. Яш вақтіда Кенен Көкшолаққа минип, тойға кетип барғанда, униң алдига Қордай өлкисинің бай қызылири чиқип қалиду. Үларнің арисида Шәлипа дегендеген байниң қызиму бар екен. Ү хәлиқ арисида өзинің ақынилиғи билөн тонулған. Қембөгөллігі билөн мингән етіни шаңхо қылған байниң қызылириға Кенен бирдинла «Мингән етім Көкшолақни, қуйруғи йоқ чолақни» дәп башлап, «Көкшолақ» нахиси дүнияға көлди.

- Компьютерлік программа ярдими билөн нахшини түрлөн дүрүп орунланылар.
- Пайдилинілған нұсхиси – «Тараз» триосинің орунлишидікі «Көкшолақ» нахиси. Компьютерлік программа ярдими билөн (аудиосити компьютерлік программаси) орунланған нұсхига нахша киришмиси вә нәқирадат елинди. Нахша киришмиси иккі авазда созуп ейтілған, нәқирадат бир авазда алдирмай, оттура, тез сүръетләрдө орунлиниду.
- Төвәндікі ұлгини пайдилинишқа болиду.

Нахша киришмиси:

Айт-чу, Көк-шо-лақ! Айт-чу, Көк-шо-лақ! Айт-чу, Көк-шо-лақ!

Нахша нәқирадат:

О - лай жүр - ші, Көк - шо - лак!

I. Мону соалларға жавап беріндер:

1. «Бир бала» хәлиқ нахшиси нәччә bogumluq шеир?
2. Қара сөз дегинимиз немә?
3. Импровизация дегендің қандай чүшинисилер?
4. Берилгән аһаң қайси композиторниң нахшиси?

II. Тест тапшуруқлирини орунлаңдар:

1. Биржаниң нахшиси – ...
A. «Көкшолақ»
B. «Бир бала»
C. «Қамажай»
D. «Айтбай»
2. Вокаллық жанр дегинимиз
A. күй
B. нахша
C. айтыс
D. қара сөз
3. Стиль дегинимиз
A. нахничиниң авази
B. импровизация
C. музыка кәйпияти
D. музыкилиқ ижра қилиштиki талланган йол
4. Айтыс дегинимиз.... .
A. сөз мусабиқиси
B. өсваплик өнъенә
C. вокаллық орунлаш
D. қара сөз
5. Type айтыс
A. қисқычә ейтишиш
B. узақ ейтишиш
C. қайым ейтишиш
D. тепишишмақ ейтиш
6. «Адай» күйиниң муәллипи
A. Биржан
B. Қурманғази
C. Кенен
D. Тәттимбет

2

ҚАЗАҚ ХӘЛҚИНИҢ ӘНЬӘНИВИЙ НАХШИЛИРИ ВƏ ЗАМАНИВИЙ МУЗЫКИСИ

Бөлөктин:

- әнъәнивий нахшиларниң түрлири-ни: бөшүк нахиси, чушақ кесиш нахшилири, яр-яр;
- хәлиқ музыкисини интерпретация қилишни;
- хәлиқ нахшилирини түрләндү-рушни;
- хәлиқ нахшилирини заманивий түрләндүрушни

үгинисиләр.

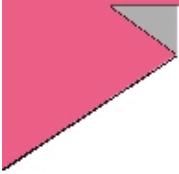
Музыкилиқ сават:

- әнъәнивий нахшилар;
- арилаш хор, кәспий хор;
- музыкилиқ интерпретация;
- музыкилиқ қайта ишләш.

Музыкилиқ аталғулар:

- хор – хор – хор – choir;
- арилаш хор – аралас хор – смешанный хор – mixed choir;
- кәспий хор – кәсіби хор – профессиональный хор – professional choir;
- бөшүк нахиси – бесік жыры – колыбельная – lullaby.

10-дәрис

Қазақ вә уйғур хәлиқлириниң әнъәнивий нахшилири Бөшүк нахиси

?!
?

Әхбарат издәңлар.

Дунияда бөшүк нахисини ейтмайдыган хәлиқ йок. Силәрму бөшүк нахисини тиңшап өстүңлар.

- Немишкә әнъәнивий нахшилар билән тонушуш бөшүк нахшилиридин бағлиниду? (Чушақ кесиш, өйлиниш тойи, балиниң туғулупши...)

Әнъәнивий нахшилар адәмниң һаят-нәпәсигө, турмуш тәрзигө бағлиқ пәйда болған.

?!
?

Тиңшашылар вә тәһлил қилиндер.

- Үналғудин уйғур вә қазақ тиллиридики бөшүк нахшилириниң иккى нұсхисини тиңшашылар.
- Ахаңлири билән мәтинглирини селиштуруңлар. Охшашлықлири вә пәрқини тепиңлар.
- Нахша қайси мұзықиلىқ жанрда йөзилған?

Бөшүк нахшиси

(*уйгур хәлиқ нахшиси*)

Әлләй, балам, әлләй-әлләй,
Ухлаң, балам, әлләй.
Һазир ухлайдиган вак, әлләй,
Әркин ухлайдиган вак, әлләй.
Чоң болғин, бәрдаш болғин, әлләй
Нәм оқуп адәм болғин, әлләй.

Нахшини орунлаңдар.

- Нахшини һиссиятлиқ орунлаңдар.
- Өзәңләр билидиган бөшүк нахшилирини ейтип көрүнлар.

11-дәрис

Қазақ вә уйғур хәлиқлириның әнъәнивий нахшилири

(*давами*)

Чушақ кесиш мәрасими

Нарәсидә қәдәм басқандын кейин, путлирини жип билән бағлап, тез меңип кәтсүн, дегән тиләк билән чушақ кесиш мәрасимини өткүзиду. Бу мәрасимда дуа-тиләкләр билән чушақ кесиш нахисиму орунлиниду.

Тұсау кесер жыры (қазақ хәлиқ нахиси)

1. Қаз-қаз, балам, қаз, балам,
Қадам бассаң, мәз болам!
Күрмеуінді шешейін,
Тұсауыңды кесейін.
2. Қаз-қаз, балам, қаз, балам,
Тақымыңды жаз, балам.
Қадамыңа қарайын,
Басқаныңды санайын.

Нахшини орунлаңдар.

- «Тұсау кесер» нахшинини һиссиятлик орунлаңдар.
- «Күрмеуінді шешейін», «Тақымыңды жаз, балам» сез-лириниң мәнасини чүшәндуруңдар.

Биз бәхитлик балилар

Сөзи: Е. Аевтовниң
Музыкасы: К. Фокамияровниң

Биз – бәхитлик балилар,
Хошал болуп ойнаймиз.
Азат Вәтәндә гүлләп,
Ойнап һәргиз тоймаймиз.

Көпмилләтлик елимиз,
Мәңгү инақ яшаймиз.
Қоғдаш учүн Вәтәнни,
Қәһриман боп өсимиз.

Тиңшаңлар вә тәһлил қилиңлар.

- «Биз бәхитлик балилар» нахисини тиңшап, сөзигө дикқәт қилиңлар.
- Чушиғи кесилгөн балига ейтилидиган тиләк сөzlәрни ениңлаңлар.
- Нахшиниң нәқиратини аһаң билән орунлаңлар.

12-дәрис

Йециланған әнъәнивий нахшилар

Уйғурларни тонуштурууш

Сөзи: И.Бәхтияниң,

Жигип жүргөн дуниясими тойға дәп,
Төкүветәр, меһман кәлди өйгө дәп.
Десәң әгәр чүшөнмәстин: бу қандақ?
Билип қойғин, уйғур дегән мөшүндақ.

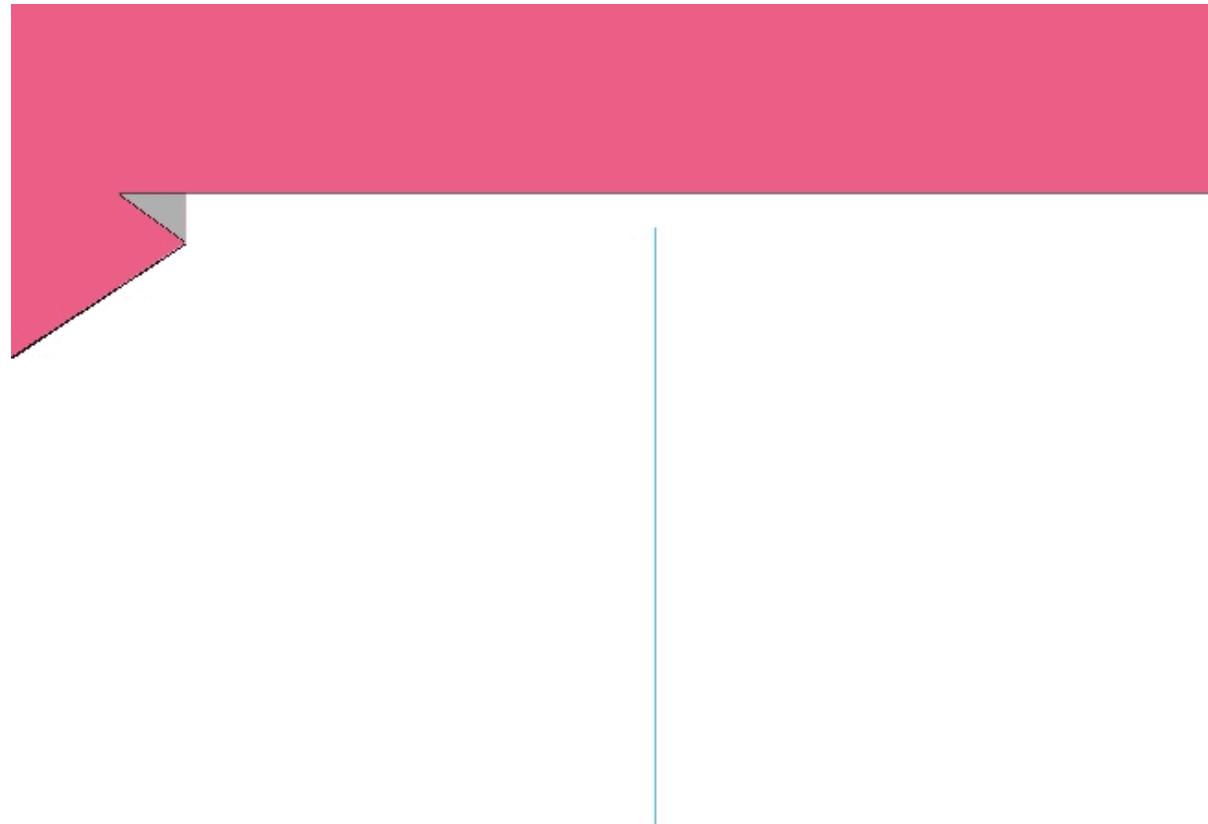
Уйғурларниң қоли – алтун, көңли – гүл,
Бағ-барақсан улар турған дәшти-чөл.
Достқа дегән меһри очук, көңли ак,
Билип қойғин, уйғур дегән мөшүндақ.

Әтә-ахшам ишигини илмайду,
Кулуп салмас, қызғинишни билмәйду.
Чүшөнмәстин десәң әгәр: бу қандақ?
Билип қойғин, уйғур дегән мөшүндақ.

Тиңшаңлар вә тәһлил қилиңлар.

- Видеодискини көрүп, нахша мәзмунидики бүгүнки күнгичә давамлишип келиватқан өтнөниләрни атаңлар.
- Нахша мәтинидики «Әтә-ахшам ишигини илмайду, кулуп салмас, қызғинишни билмәйду», — дегән сөzlәрниң мәнасини чүшөндүрүңлар.

Өйлиниш адем наятидики мұһим вакиәдур. Мундақ чағларда «Қиз көчириш», «Хошлишиш» нахшилири ейтилса, өйлиниш тойида «Һай-һай, өйлән», «Яр-яр» нахшилири ейтилған.

Жар-жар

*Өлеңін жазған А. Рахметов
Өні халықтықі*

1. Жолы емес пе көненің,
Келін болу, жар-жар.
Өке орнына атаң бар,
Жыламашы, жар-жар.
2. Бағың жанар сол елден
Ырыс қонып, жар-жар.
Аман-есен болыңдар,
Тұыстарым, жар-жар.

Яр-яр

*Сөзи вә музыкиси
хәлиқниң*

1. Һай-һай, өйлән, һай, өйлән,
Қар келәдур, яр-яр.
Бәрги газаң тон кийип,
Яр келәдур, яр-яр.
2. Бәрги газаң тонинин,
Бәрги тола, яр-яр.
Қиз алміған жигитнин,
Дәрди тола, яр-яр.

Нахшини орунланылар.

1. «Яр-яр» нахшиси әнъенә бойичә қайси мәрасимда ейтилиди?
2. Ұналғудики аңаңға қошулуп, «Яр-яр» наххисини орунланылар.

Қедимдин келиватқан урпи-адәт, әнъениләр йецилинип, заманға лайиқ өзгириду. Шуңлашқа ижра қилиниватқан нахшиларниң сөзи өзгирип, аңаң билән ритми заманивий (эстрадилиқ вә компьютерлиқ) музыкига өзгириду.

Мәсилән, «чушақ кесиш мәрасими» балилар тойлириға бағлы болуши билән биллә, бүгүнки күндә һәрқандай йеци әсәрниң (китап, кино, музыкалық әсәр, музыкалық диск) хәлиқ алдида дәсләпки тәнтәнилил тонуштурулум сұптидиму қоллинилиди.

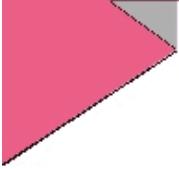
13-дәрис

Хәлиқ музыкисиниң интерпретацияси

Сөнъетниң башқа (рәссамчилиқ, мемарчилиқ, һәйкәлтарашлық) түрлиридин пәриқләнгән һалда, музыка сәнъити нота тавушлири билән бәлгүлиниди. Нота билән берилгән әсәрни тиңшаш үчүн, уни мүкәррәр рәвиштә орунлаш наждәт. Шуңлашқа ижрачи әсәрниң мәммунини өзиниң чүшәнгиничә тиңшиғучыға йәткүзүшкә тиришиди, йәни интерпретацияләйди. *Интерпретация* – композитор, дирижер, ижрачиларниң музыкалық әсәрни йәткүзүштиki бәдий маһарити. Мәсилән, силәр өткөн дәрисләрдә музыкалық әсәрләрниң орунлишини бирнәччә нусхида тиңшидицлар (йәккә, оркестр, трио вә заманивий (эстрадилиқ вә б.). Өзәңларма интерпретацияләшкә қатнаштиңлар.

Беу, айдай (қазақ хәлиқ нахшиси)

1. Қалам алыш қолыма жазамын хат,
Өзім арзан болсам да, сөзім қымбат, беу, айдай.
Бекер қарап отырган жараспайды,
Кара өлеңмен айтайын аз насхат, беу, айдай.

Қайырмасы: Былтырғы мен биылдай,
Қолда жоқтың қызын-ай.
Үстараның жүзіндегі
Аударылған дүние-ай.
Жұруші едік той тойлай,
Торғын белбеу бір байлай.
Әдейі іздеп келгенде,
Сөйлесейік ыңғайлай.

?! Тиңшаңдар вә тәһлил қилиңдер.

- Синалғудин «Беу, айдай» хәлиқ нахисини әнъеннивий нахшичиларниң орунлишида тиңшаңдар вә тәһлил қилиңдер (nahshiniң характеристика, суръити, ритми вә кәйпияти).
- Заманивий музыкалық «МузАрт», «Азия» топлири, нахшичи Н.Албан вә момилар ансамбли) орунлишидики «Беу, айдай» нахшиниң интерпретациясини әнъеннивий нахшичиларниң орунлиши билән селиштуруңдар.
- Қандақ ойлайсиләр, «Беу, айдай» хәлиқ нахисини заманивий интерпретацияләштә қанчилик дәрижидә өзгәрди (nahshiniң аһаңы, орунлиниши, кәйпияти, суръити билән ритми жөр болуши)?
- Нахшиниң орунлинишиниң иккى нусхисиниң қандақ аләнидикликини атиған болаттиңдар?

**«Беу, айдай» нахшисидин парчә
(ихчам интерпретация)**

?! Орунлаңдар.

Синипдашлириңдер билән иккى топқа бөлүнуп, нахшини интерпретацияләшкә қатнишиңдар:

- Нахша киришмисини «дай-дари-дай-дай» боғумлири билән орунлаңдар.
- Нахшиниң иккى мисрасини үлгиге қарап интерпретациялөңдер.

Оз ишиңдарни тонуштуруңдар вә баһалаңдар.

Қазақ хәлқиниң нахша вә күйлири йәккә орунлашта тәреккүй өткөн. Бұғынки күни топлук, коллективлик (оркестр, ансамбль, хор) орунлашқа бағылқ қайта ишлиниватиду. Нахша хорға, күй оркестриға вә чалғу-әсвапларға лайық орунлинип келиватмақта. Күйни оркестр билән, нахшини хор билән орунлаш әсәр мәзмунини гөзөлләштүрүп, техиму бейитиду.

Мұзықидики қайта ишләш – мәлум бир мәхсөткә мұвапиқ һөрқандақ әсәрниң өсли нұсхисини орунлашқа яки ейтишқа лайиқлаш.

Хор – көпавазлиқ вокаллық мұзықилик жанр. Хорниң бирнәччә түри болиду: балилар хори, аяллар хори, әр кишиләр хори вә арилаш хор. Хор кәспий вә хәлиқлиқ болуп болғынди. Кәспий хор төрт авазда орунлиниду: әрләр авази – бас, тенор, аяллар авази – альт, сопрано.

Тиңшашылар вә тәһлил қилиндер.

- Өзәңларға тонуш «Бир бала» хәлиқ нахшини хорниң орунлишида тиңшашылар.
- «Бир бала» хәлиқ нахшини орунлиған қандақ хор (балилар, аяллар, әрләр хори, арилаш хор)?
- Тиңшиған хорни қандақ хор қатарига ятқызған болаттиңдер (кәспий ва хәлиқ)?
- Нахшиниң хор билән орунлинишидики алайидилеклири-ни көрситиштә мону тирек сөзлерни пайдилининдер: көпавазлиқ, коллективлик, кәспий орунлаш, авазлар уйгунлуги, дирижер.

Нахшини орунлаңлар.

- Синипдашлириңлар билән биллә «Бир бала» нахшисинин нәқиратини өзөңләрға лайиқлап, икки авазда орунланылар.

Қу-а-лай со - гар қо - ңыр жел

Оз ишиңларни тонуштуруңлар вә баңалаңлар.

15-дәрис

Лайиһини режиләш вә түзүш

Иҗадий иш.

- Өзөңләр тонушқан әнъеннивий нахшилардин («Бөшүк нахшиси», «Чушақ кесиш», «Яр-яр») лайиһигө мавзу таллап, режиләңлар.

Үлгө:

Лайиһе мавзуси: «Өйлиниш мәрасими» («Яр-яр»).

Лайиһе мәхсити: Уйғур хәлқиниң өйлиниш мәрасимиидики «Яр-яр» нахшиси билән тонуштурууш.

Өйлиниш мәрасимиига бағлиқ әдебиятлардин, интернеттин «Яр-яр» нахшиси тоғрилиқ өхбарат издәш.

«Яр-яр» нахшисини орунлаш.

Ишниң нәтижиси: «Яр-яр» нахшисинин түрлиниши.

16-дәрис

Лайиһини тонуштурууш

Үлгө:

Лайиһе мавзуси: «Яр-яр» нахшиси.

Киришмә: Өйлиниш адәм наятидики муһим вақиәдүр. Мәсилән, қызы узитиши тойида «Қызы көчириш», «Хошлишиш» нахшилири ейтилса, өйлиниш тойида «Һай-һай өйлән», «Яр-яр» нахшилири орунланған.

Орунлаңлар.

- «Яр-яр» нахшисинин биринчи куплетини хор билән бир авазда, иккинчи куплетини иккинчи авазда орунланылар.

Үлгө:

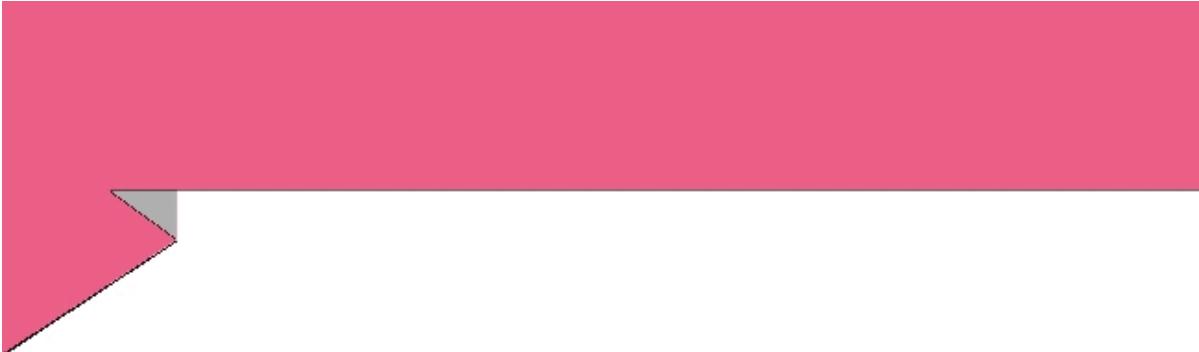
Йеңи жил мубарəк болсун!

X. Илахунова

Аппақ қар яғар, йәргә дур яғар,
Техиму йорук көрүнди алəм.
Аппақ қар яғар, дилға нур яғар,
Тәбиəт нурға көмүлди шу дəм.

Іəр пəсил меһри, həсни өзгичə,
Аппақ даладин келəр изгү күй.
Йəр арам алар күмүч бəшүктə,
Хиял пəрвазда сүруп татлиқ ой.

Қар яғар аппақ, ақ лəйли яғар,
Сейгү сəтридин оқулар варак.
Дəслəпки қарға из сеп ойнаймəн,
Кəлбим тойлайду əтрапқа қарап.

I. Мону соалларға жавап беріңдер:

1. Өнъөнивий нахшиларниң түрини атаңдар.
2. «Бөшүк той, чушақ кесиш, сұннөт той» сөз бирикмилери қайси нахшиларда учришиду?
3. Берилгөн аһаң қандақ нахшидин елинған?

II. Тест тапшуруқ:

Өйлиниш нахшиси...

- A. «Бөшүк нахшиси»
- B. «Чушақ кесиш»
- C. «Яр-яр»
- D. «Садирмәнәй, Садирмән»

III. Кроссвордни йешиңдер:

Берилгөн соалларға жавап берсөңдер, қазақ хөлиқ нахшисиниң намичиқиду.

1. Хордикі әрлөр авази.
2. Композитор, дирижер, ижрасыларниң музықалик әсөрни йөткүзүштері бәдий маһарити.
3. Бала дәслепки қәдәм басқанда откүзүлидиган мәрасим.
4. Хордикі аяллар авази.
5. Той мәрасими.
6. Үйгур хөлқиниң саз әсвави.
7. Хордикі аяллар авази.
8. Әсваплик жанр.

3

ДУНИЯ ХӘЛИҚЛИРИНИҢ МУЗЫКИЛИҚ ӘНЬӘНИСИ

Беләктин:

- түркій тиллик (қазақ, уйғур, өзбек, қыргыз, тува, хакас, башқорт) хәлиқлири музыкилириниң охшашлиги билән пәрәни;
- нахшиларни бабига йәткүзүп орунлашни;
- шәриқ (хитай, япон, һинди, әрәп) хәлиқлириниң әнъәнивий музыкилиқ аләнидиллирини ажрытишни
- Европа (немис, австрия, итальян, испан) хәлиқлириниң әнъәнивий музыкилиқ аләнидиллири билән охшашлигини енигләшни үгинисиләр.

Музыкилиқ сават:

- түркій тиллик хәлиқләрниң музыкилиқ өсваллириниң түрлири вә аләндәшлиги;
- түркій тиллик хәлиқләр өсвалларниң жор болушыда нахша ейтиши;
- шәриқ хәлиқлириниң музыкилиқ чалғу өсваллириниң түрлири вә уларниң өз ара аләндәшлиги;
- шәриқ хәлиқлириниң уссуллари;
- үчлүк өлчәм, дирижерлик қилиш тәртиви;
- вальс, полька, тарантелла уссуллари, ритми;
- Австрия хәлқиниң нахшини «йодль» шәклидә орунлиши;
- фламенко уссул-нахша түри.

Музыкилиқ аталғулар:

- әнъәнә – дәстүр – традиция – tradition;
- музыкилиқ әнъәнә – музыкалық дәстүр – музыкальная традиция – musical tradition;
- музыкилиқ өсвал – музыкалық аспап – музыкальный инструмент – musical instrument
- йодль – йодль – йодль –yodel;
- баркарола – баркарола – баркарола – barcarole;
- тарантелла – тарантелла – тарантелла – tarantella;
- фламенко – фламенко – фламенко – flamenco.

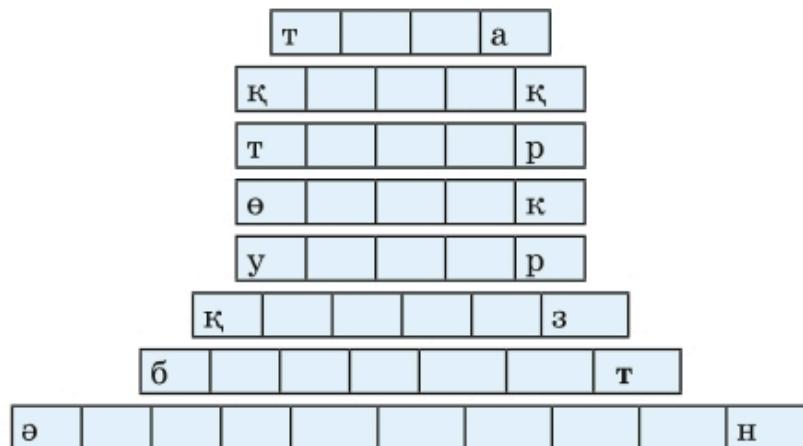
Түркій тиллиқ хөлиқләрниң әнъеннивий музыкиси

Қазақ хөлқиниң наятиға көп жәһеттін түркій тиллиқ хөлиқләр йекін. Улар – тува, башқорт, татар, өзбек, уйғур, қирғиз хөлиқлири. Тұрмуш-мәишити, урпи-адәтлири, сөнъити, тили жәһеттін охшаш.

Муназирә қилиш.

- Түркій тиллиқ хөлиқләргө қайси хөлиқләрни ятқузылушқа болиду?
- Лугәттін дурус намини тепип, чақмақларни толтурундар.
- Пикриңларни ейтіңдер. Түркій тиллиқ хөлиқләрниң қазақ хөлқи билән охшашлиги вә пәрқи немидә?
 - урпи-адитидә;
 - тилемда;
 - тұрмуш-мәишитидә;
 - наяң-нәпәсидә;
 - миллий кийимидә;
 - тарихида;
 - динида;
 - музыка билән поэтикилиқ сөнъеттө (нахша, күй, жыр, терме, айтыс);
 - нахша ейтиш сөнъитидә;
 - музыкилиқ әсваллирида.
- Мошу соалларниң жағавини дәрисләрдә издинип, тапалайсиләр.
- Түркій тиллиқ хөлиқләрниң музыкилиқ әнъениси кандак? Тәтқи-қат жүргүзәйли.

Тува хөлқиниң өнъөнивий музыкиси

Тува (**тыва**) хөлқиниң мөдөнийити бурунки замандин башлап өнъөнивий вә миллий музыкилиқ рәсим-йосунлар билән зич мунасивәтлик. Тувалиқларда жигирмидин ошуқ музыкилиқ өсвәпниң түри сақланған. Уларниң хелиси худаға сиғиниш пәтидики рәсим-йосунларни (бахшилиқни) импровизация қилиш үчүн пайдилинилған.

Музыкилиқ өсвәпларниң ичидә назир *дошпулуур* (тошпулуур), *игил*, *хомус*, *чадахан*, *шоор*, *домбра* (думбақ) көп қоллинилиду.

Тува хөлқидә *көмей билән нахша ейтиш әнъәниси алаһидә орун алган*.

Тувалиқ көмей билән нахша ейтиш

Тиңشاңлар. Өхбарат издәңлар.

- Нахшичиниң нахшини орунлаш услубига, нахша сөзигे вә қандақ әсвапта орунлиниватқанлигига көңүл бөлүңлар.
- Нахшидин алған тәсиратиңлар билән бөлүшүңлар.

Үйгур хөлқиниң әнъәнивий музыкиси

Үйгур хөлқиниң музыка мәдәнийитиниң тарихи наһайити қедимий. Үйгурларниң музыкиға, уссулға, нахшиға болған иштияқи өтмүш заманлардин сақлинип, әвлаттин-әвлатқа өтүп, давамлашмақта. Үйгур чалғу әсваплири болмиған болса, өтмүш классик музыкисиниң гүлтажиси һесапланған «Он икки муқам»ниң барлыққа келиши мүмкін әмәс еди.

Үйгур чалғу әсваплири асасен 4 түргө бөлүниду. Бириңчи, пұвдәш чалғу әсваплири: нәй, балман, бугра, сүнәй, карнәй, қовуз. Иккінчи, чәкмә чалғу әсваплар: каманчә, бәрбап, қәшкәр равави, долан равави, чаплима равап, тәмбир, дутар, қалун, чаң. Үчинчи, каманчилик чалғу әсваплар: сатар, гежек, хуштар. Төртінчи, урма чалғу әсваплар: тевилваз, нағра, дап, сапайә, қошуқ, жалла, думдаپ, сапаллардур.

Уйғур хәлқиниң муқамчилиқ сөнъити «Мушшавирәк» муқами

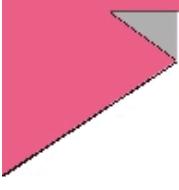

Тиңшаңлар. Әхбарат издәңлар.

- Муқамниң ижра қилинишига диққат қилиңлар, муқамларниң музыкилиқ әсвапларда ижра қилиш аланидилитигө көңүл бөлүңлар.
- Муқамчиниң муқам ейтиш аланидилити тогрисида пикринларни ейтиңлар.

Башқорт хәлқиниң музыкилиқ әнъәниси

Башқорт хәлқиниң музыкаси әнъәнивий шәкилдә қелиплашқан. Башқортлар билән қазақ хәлқиниң турмушкида, тилида, урпи-адитидә көплігөн охшашлиқтар бар. Мәсилән, батурлар билән бийләр тогрилиқ көплігөн жыр-дастанлар һәр икки хәлиқкә ортақ. Терме жанри яхши тәрәккүй әткән. Башқортлар нахшини йәккә вә қошулуп ейтқан. Шуның билән биллә нахши-ни көмей билән орунлаш әнъәниси қоллинилиду. Музыкилиқ әсваплиридиimu көп охшашлиқтар можут. Бирақ әсвапларниң ичидә қурай (нәй) әсвавинин орни бөлөк.

Башқурт хәлиқ нахшиси («Торатай» этноансамблиниң орунлишида)

?!
?

Тиңшашлар. Әхбарат издөңлар.

- Нахшиниң башқурт хәләтиниң қурай музыкилиқ өсвавида орунлишиға көңүл бөлүңлар.
- Нахша орунланғанда, көз алдиңларға немини көлтүрдидилар? Чүшәнгинаңларни ейтип беридилар.

Нәр хәлиқниң өз әнъениси бар.

Әнъәнә дегинимиз әвлаттин-әвлатқа мирас ретидә
йетип көлгөн урпи-адити, тили, мәдәнийити, сәнъити.

Музыкилиқ әнъәнә дегинимиз хәлиқниң әсирләр
бойи қелиплашқан пәкәт өзигила хас өсваллиқ вә нах-
шичилиқ (вокаллик) музыка сәнъити.

Бәхтим гүлдәк ечилди

Сөзи: А.Садировниң

Музыкиси: И.Исаевниң

Чәксиз кәткән далани,
Бояң қызил бояққа.
Лалә гүлләр ечилди,
Пурақ берип димаққа.

Таң сәһәрдин кәчкичө,
Тәвитиду шамалму.
Лекин тозуп кетиду,
Йоқку аңа амалму.

Мән мәктәптә оқуымән,
Қар-ямғур кар өтмәйдү.
Бәхтим гүлдәк ечилған,
Нәргиз тозуп кәтмәйдү.

18-дәрис

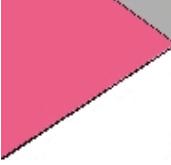
**Түркій тиллиқ хәлиқләрниң әнъеннивий
музыкасы
(давами)**

Өзбек хәлқиниң әнъеннивий музыкасы

Өзбек хәлқи қедимдин өзиниң музыкалық сәнъити билән кәң тонулған. Һазир униң мәзмуни билән бәдиий қуралларга бай көплигөн тури бар.

Сәнъити заман тәләплиригә лайик болсимиу, хәлиқ ата-бовилиридин қалған әнъенлирини, музыкалық мирасини наһайити һөрмәтләйдү вә яшлар арисида тәргип қилиду. Шуның ичидә урпи-адәт музыкасы билән әнъеннивий әсваплик, әсәрлири, дастан билән муқам сәнъити, хәлиқ нахшилири вә уссул сәнъити бар.

Көриндаш хәлқимизниң мәйрәмлири вә оюн-тамашилири нахписиз, уссулсиз өтмәйдү. Мошундақ чағларда улар жәэмән хәлиқ музыкалық чалғу әсваплирини, болупмұ хәлиқ арисида

кәң таралған ғежәк, дутар, чаң, равап, дап, сұнәй өсваплирини көң қоллиниду.

Әзбек хәлқи мәйрәмләрдә нахша ейтиш билән биллә уссул ойнашни яхши көриду. Нахша, уссулларни ғежәк, дутар, чаң, дап, сұнәй қатарлық чалғу өсвапларниң жөр болушыда орунлайду.

Тиңшашлар. Өхбарат издәңлар.

- Музыкалық өсвапларниң тавуш бояқлирига (тембр) көңүл белүңлар.
- Қазақ хәлиқ өсваплири билән селиштурунлар. Өз пикриңларни ейтиңлар.

Қирғиз хәлқиниң әнъәнивий музыкаси

Бизниң елинизгә хошна қирғиз хәлқи билән қазақ хәлқи арисида охшаплиқтар наһайити көп. Тили охшаш болуши билән биллә, уларниң үрпи-адәт, әнъәнилириму бек үеқин. Қирғиз хәлиқ өсвави қомузниң авазини тиңшап көрүңлар. Сиртқи курулуushi вә авази домбраға үеқин.

Қирғизлар хәлиқ шаир-нахшичилирини *ақын* вә *ыршы* дәп атайду. «Қирғизлар жырлаштың қыйналмайду», – дәп бекар ейтилмиған. Хәлиқ ақын-жырчилери һарқаңдақ мавзуларни нахшиға қошуп ейтиверәтти.

Хәлиқ ижадийитиниң әң қедимий түри болуп һесаплинидиган жыр қазақ хәлқидиму, қирғизлардиму бар. Жырниң асасий мавзуси батурлукни күйләйду.

Шундақ болсуму, һәрбир хәлиқниң өзигө хас алайидилеги можут. «Манас» намлиқ жырниң әтрапиға пүткүл қирғиз хәлқиниң жырлыри жиғилған. Мошу жырларни орунлайдиган сөнъеткарларни қирғизлар «манасчи» дәп атайду. Қазақ хәлқи охшаш қирғизлардиму айтыс сөнъити көң тарқалған. Айтысқа қатнашқан адәмни *айтысчилар* дәп атайду.

Көл бойида
(қирғиз хәлиқ нахшиси)

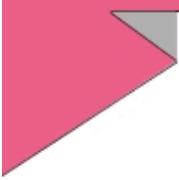
The musical score consists of four lines of music. The first line starts with a fermata over a note, followed by 'Ес- кен- до ер- кін са - мат,'. The second line continues with 'нат біт - кен.' and 'Із- тык хел лұр сіл - кі - ніп,'. The third line begins with 'Кү - міс - тен күл- кі сеп - кен.' and ends with 'Кү - міс - тен күл-'. The fourth line concludes with 'кі сеп - кен.'

Ескенде еркін самал,
Толқыннан қанат біткен.
Ыстық көл дүр сілкініп,
Күмістен күлкі сепкен.

Орунлацлар.

- Нахша немә төгрилик?
- Қирғиз хәлқиниң йәнә қандак нахшилирини билисиләр?

19-дәрис

Түркій тилдің хөлиқләрниң әнъеннивий музыкасы (давами)

«Түркій тилдің хөлиқләрниң музыкалық әсваплири»

Издиниши оюниниң шәрті:

1. Оқуучилар алтә топқа бөлүнүп, қазақ, уйғур, тыва, өзбек, башқорт, қирғиз хөлиқлериңиң музыкалық әсваплири тоғрилиқ әхбарат издәшкә киришиду. Бу хөлиқләрниң музыкалық әсваплириниң охшашлиги вә пәрқини еніклайду.

«Музыкалық әсваплар» жәдвалини (классификация бойиче) әсвапларниң тавуш чиқиришиға қарап, қатар бойиче тәйярланған карточкиларни толтуриду.

2. Музыкалық әсваплар тоғрилиқ ривайәтлерни тапиду вә ейтип бериду. Мәсилән: қазақ хөлиқ әсваплири домбра, жетиген, қобыз, сыйызғы вә башқа милләтләрниң әсваплири тоғрилиқ.

Әхбарат издәнділар. Тәһлил қилиндар.

- Қазақ хөлиқ музыкалық әсваплири билән түркій хөлиқләр әсваплириниң сиртқи көрүнүшиниң пәркі билән охшашлиги. Музыкалық әсвапларниң тавуш бояқларниң пәркі билән охшашлиги.
- Қайси әсваплар чекип, кәмәнчүк билән чалидиган, көп тарлық, тил арқылы, йәллик (пүбәләп) вә уруп чалидиган әсваплар топырағ ятиду? Төвөндикі әсвапларға классификация бойиче төриплимә йезиңдер.

Музыкалық әсваплар жәдвали

қазақ	уйғур	өзбек	башқорт	қирғиз
домбыра	дутар	дотор	думбыра	қомуз

қазақ	үйгур	өзбек	башкорт	қирғиз
қобыз	гөжөк	гиджак	қыл-кубыз	қыл қияқ
жетиген	чаң	чанг	ятаған	жетиген
шаңқобыз	—	—	қубыз	төмүр ооз комуз
сыбызғы	нәй	най	қомуш-қурай	сыбызғы
данғыра	дап	дойра	доңгора	доол

?! Тиңشاңлар вә тәһлил қилиңлар.

- Музыкалық өсвапларниң чиқиши тарихи билән ривайәтләрни тиңшаңлар. Қазақ хөлқиниң «Жетиген тогрилик» вә үйгур хөлқиниң чалғу өсваплири тогрилик ривайәтлирини тиңшаңлар.

«Сехирлик чатхан»
(хақас хәлиқ ривайити)

«Жетиген төгрилиқ ривайёт»
(қазақ хәлиқ ривайити)

Түркій хәлиқләрниң, шуның ичидә, тува, хақас, қирғиз хәлиқлириниң көмей билән нахша ейтиш сөнъити билән алдинқи дәристә тонуштуңлар.

Анации ениқланлар. Тәжкибә өткүзүллар.

- Орунлаш услугини ениқланлар, өзөңларниң нахшини дәристө ижра қилишиңлар билән селиштуруп, төвөндик соалларға жавап беріндлар. «Көмей билән нахша ейтиш» дегөнни қандақ чүшинисиләр?
- Орунлап берәләмсиләр?
- Нахша ейтишниң бу икки түри охшашму яки һәр түрлүкмү?
- Қазақ хәлқидә «көмей билән нахша ейтиш» әнъәниси бармұ?

**Угәй, угәй, әй, угәй
(қазақ хәлиқ аһаңи)**

Нахша орунлаңлар.

- Нахшичилар нахша ейтқанда музыкилық өсвалларни пайди-линамду? Мисалларни көлтүрүп, өз оюңларни ейтиңдлар.
- Е.Қусаиновниң орунлишида тиңшиған хәлиқ аһаңини мону сөзләр билән қошуп, синип билән биллә үгиниңлар вә нис-сиятлик ижра қилиңлар:
«Угәй, угәй, әй, угәй,
Ақ қазине дарига ай».
- «Домbrasиз сән қайда?» наххисини есіндерлеңдер чүшириңлар. Сөзини язған Х.Талгаров, музыкисини язған И.Нусипбаев.
- Нахшини нахша орунлаш төләплиригә мувалиқ ниссиятлик, чирайлиқ ижра қилиңлар.

20-дәрис

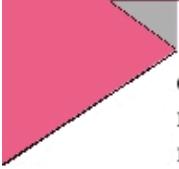
Шәриқ хәлиқлириниң музыкилық әнъәниси

Тиңшаңлар. Тәһлил қилиңлар.

- «Улук Ипек йоли» тогрилиқ немә билисиләр?

Қедимда хәлиқ сода арқилик бир-бири билән мунаси-вәт қылған. Улар кийимләр билән түрлүк чирайлиқ рәхтләр, баналиқ нәрсиләр билән тәмлиқ тاماқлар, йәни адәмләр турму-шиға керәк нәрсиләрниң барлығини содига салған. Сода йоли «Ипек йоли» дәп атилип, соң шәһәр вә йезиларни, әлләрни бағлаштурған.

Ипәк йолиниң беши Хитай йеридики Хуанхэ дәрияси вадисидики тәвәдин башланған. Йол ғөрипкә вә шималий-ғөрипкә қарап чиқыш үчүн, жәнуп вә шимал тәрәпкә қарап бөлүнди. Жәнубий йөнилиш Пәрганә, Сәмәрқәнт, Иран, Ирак, Сирия әллири билән Йәр Оттура деңизига чиққан. Шималий йөнилиш Жәнубий Қазақстан зиминида йәнә икки тармақта бөлүнүп, бири Оттура Азиягә, иккінчеси Түркстан арқылы Сирдәрияниң төвөнки екими билән Фәрбий Қазақстанға чиқип, Европига өткән.

Немишкә сода йоли «Ипәк йоли» дәп аталғанлигини биләмсиләр?

Шу заманда содида хитайниң қиммәт баһалиқ ипиги содисиң яхши болғанлиги һәммигә мәлум. Шунин үчүн бу сода йоли «Ипәк йоли» дәп аталған.

Бепаян Шәриқ әлкилири билән Фәрбий тәвәләрни бағлаштуридан узақ йол болғанлиқтн, униңға «Улук» сөзи тиркәлгән. Шунин үчүн бу йол «Улук Ипәк йоли» болуп тарихқа кирди.

«Улук Ипәк йолиниң» хәритиси

«Ипөк йоли – Шәриқ әллири» *(виртуаллық сәяһет оюни)*

Оюн шәрти. Балилар «Ипөк йоли» сәяһет программиси бойичә шәриқ әллирини арилиди. Сәяһет давамида Хитай зиминидики бир шәһәрдә «Шәриқ хәлиқлириниң сәнгъити» деген мирасган, көргөзмә билән тонушиду. Көргөзминиң бир тәрипидә – шәриқ хәлиқлириниң миллий кийимлири, иккинчи тәрипидә – миллий өсваплар, үчинчи тәрипидә – музыкини тиңшаш аудио-видео зали.

①

②

③

④

⑤

⑥

- Сүрөтлөргө қарап, шәриқ хәлиқлириниң миллий кийимлирини ажри-тиңлар: хитай, грузин, япон, һинді, әрәп, рус. Пикриңларни ейтіңлар.

(2)

(3)

(1)

(5)

(6)

(4)

- Сүрөтләрдин рус, хитай, япон, һинді, әрәп хәлиқлириниң музыкалық әсваплирини төпип, пикриңларни ейтіңлар.
- Мошу әсвапларда орунланған хәлиқ музыкисиниң парчилирини тиң-шаңлар, өз пикриңлар билән бөлүшүңлар.
 - Хитай хәлқиниң пипа әсвавида;
 - Япон хәлқиниң кото әсвавида;
 - Һинді хәлқиниң ситар әсвавида;
 - Әрәп хәлқиниң думбек-дарбук әсвавида.

?! Тәһлил қилиңлар (давами).

- Хәритигө қарап, жағап беріңлар. «Улук Ипек йоли» Хитай, Япон, Һинді, Әрәп әллири арқылық өтәмдү?
- Бу әлләр тогрилиқ немә билисиләр? Пикриңларни ейтіңлар. Уларни немә бағлаштурди?
- Бу әлләрдә қандақ музыкалық әнъәниләр бар?
- Бу әлләр немиси билән аммибан?
- Музыка саһасида жуқурида аталған әлләрнин ичидә қандақ атақлық адәмләрни билисиләр?
- Хитай, Япония, Һинді, Әрәп әллириниң рәсмий пайтәхти-рини ейтип беріңлар.

?!
Нахша үгининчлар вә ейтىнлар.

Баһарим кәлди

Сөзи вә музыкиси: С. Зәйналовниң

Баһарим кәлди,
Хуш пурақ чечип.
Кектә боз торғай
Сазини челип.

Нәҗират:

Идир-қир, дала
Йешил тон кийип.
Сайриди мундуқ,
Каккуклар келип.

Етиз қойнида
Өмгөк қайниди.
Бостанлар ара
Булбул сайриди.

Нәҗират:

Идир-қир, дала
Йешил тон кийип.
Сайриди мундуқ,
Каккуклар келип.

Гөзәл баһарда
Ишләймиз әнди.
Сегинип күткән,
Баһарим кәлди.

Нәҗират:
Идир-қир, дала
Йешил тон кийип.
Сайриди мундуқ,
Каккуклар келип.

21-дәрис

Шәриқ хәлиқлириниң мұзықилиқ әнъәниси (давами)

Идеяләр билән материалларни жиғіндер.

«Қайси хәлиқ мұзықиси?» (музықилиқ викторина)

Оюн шәрти. Оқуғучилар алдинқи дәристө тонушқан мұзықилиқ парчиларни қайтидин тиңшап, видеоларни көрүп, төвәндикі тапшуруқтарни орунлайды:

- һәр өсәрниң кәйипиятими ениқлайды;
- өсәрниң қандак چалғу өсвалта орунланғанлигини ениқлайды;
- орунлиған өсвални қандак өсваллар топига (классификация бойичә) ятқузушқа болиду;
- тонушқан шәриқ хәлиқлириниң چалғу өсваллири қазақ вә уйғур хәлиқлириниң қандак миллій өсваллириға охшайдығанлигини ейтиду;
- һәрбир оқуғучи өзини хәлиқ چалғу өсваллар оркестриниң тәркивидә дәп тәсөввур қилип, қандак өсвалларни таллап елишқа болидығанлигини ейтиду.

Иҗадий иш.

«Шәриқ уссулини үгінәйли»

Шәрти. Оқуғучилар шәриқ хәлиқлириниң уссул видеолирини көрүп, «Інди уссули», «Хитай уссули», «Япон уссули» дегендеген топларға бөлүнүп, бирнәччә һәрикәтләрни үгиниду. Тапшуруқни орунлап болғандын кейин синипдашлырини:

- өсвал билән тонуштуриду;
- тәйярлиған уссулниң орунлиниш сұпитини өз ара баһалайды;
- һәр оқуғучи өзиниң уссул ойнаш сұпитини баһалайды.

22-дәрис

Европа хәлиқлириниң әнъәнивий мұзықиси

«Ипек йоли – Европа» (виртуаллық сәяһәт оюни)

Оюн шәрти. Әлачи оқуғучилар соға сұпитидә «Ипек йоли» сәяһәт программиси бойичә әтиязлик тәтил вақтида Европа әллирини арилап, сәпәргө чиқти. Биринчи тохтиған йери – Германияниң пайтәхти – Берлин шәһири.

Дәл шу пәйттә шәһәрниң мәркизий концерт залыда «Европа хәлиқлириниң миллий музыкиси» намлиқ конкурс башланған екән. Сәһнинге чиқип, миллий кийимләрни кийип, қоллириға музыкилық өсвапларни тутқан, һәр хәлиқниң нахисини ейтип, уссул ойнап, өз сәнъитини намайиш қиливатқан чаг еди. Бизниң сәяһәтчи оқуучиларға яққини – төрт хәлиқниң сәнъити.

- Лугәттин дөләтләрниң дурус намлирини тепип, бош чақмақларни толтуруңлар.

?! Тиңшаңлар вә тәһлил қилиңлар.

- Мошу аталған әлләрниң хәлиқлириниң музыкисини тиңшап, видеосини көрүңлар:
 - немис хәлқиниң музыкиси;
 - австрия хәлқиниң музыкиси;
 - италия хәлқиниң музыкиси;
 - испан хәлқиниң музыкиси.
- Тиңшиган музыка қайси әлгә вә қайси хәлиққә хас?
- Музыка билән видеодин көргөн уссулларниң кейпияти қандақ?
- Қандақ тонуш өсвапнин үнини аңлидиңлар.
- Өз оюңларни ейтиңлар.
- Австрия, немис, итальян вә испан хәлиқлириниң миллий кийимлири қандақ? Охшашлиги билән пәрқини ениңлап, өз пикриңларни билдүруңлар.

**Немис хөлқиниң
миллий кийими**

**Австрия хөлқиниң
миллий кийими**

**Итальян хөлқиниң
миллий кийими**

**Испан хөлқиниң
миллий кийими**

- Германия, Австрия, Италия вə Испания əллириниң Европа хәритисидə орунлишишини көрситицлар.
- Монту əллəрниң пайтəхтлирини ейтеп берин්лар.

У каждого свой музыкальный инструмент (эстон. *xälik naahisci*)

*Рус тилига тәржимә қылған: М. Ивенсен
Қайта шылған: Х. Кирвите*

Илдам

1. Взял волынку наш сосед,
Он играет с малых лет.
Он играет ти-ри-лиль,
Звуки тают ти-ри-лиль.

Нәкүрәт:

Пиль, пиль, пиль, } 4 рит
Тири-лиль, лиль.

2. Саша Сауә дудку брал,
Танцы всякие играл:
Ти-ри-ли-ли, ти-ри-лиль,
Польку, вальсы и кадриль.

Нәкүрәт:

Ty-Ty-Ty...

3. Слышиш песню весь лужок,
Это Юку взял рожок.
Все друзья сошлись в кружок,
Ти-ри-лиль, играй дружок!

Нәкүрәт:

Ду-ду-ду...

4. Все танцуем, все поем,
Все играем, кто на чем;
Все играем, все поем,
Ти-ри-ли-ли, кто о чём!

Нәқирап:

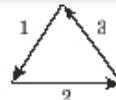
Ду-ду-ду...
Пиль, пиль, пиль...
Ту-ту-ту...

Нахша үгиницлар вә орунлаңлар.

- Нахшида неме тогрилик ейтилиди? Нахша сөзлирини уйғур тилига тәржимә қилип, пикринцларни ейтицлар.
- Нахшига уссул ойнашқа боламды?
- Нахша нәқиратини мүэллим билән биллә қошуулуп, икки авазда орунлап көрүңлар.
- *Нәқирап* вә *куплет* деген сөзләрни рус тилига тәржимә қилинцлар вә синип билән тәржимини хор болуп тәкрарлаңлар.

Нахша $\frac{3}{4}$ өлчимидә орунлиниду.

- Бу өлчәмдә вальс яки полька уссуллирини ойнашқа болиду.
- Мүэллимниң қолига қарап, өлчәмни оң қолунцлар билән биллә дирижерлик услугуб билән үгиницлар. Сүрәттә көрситилгөн үчбулуңлуққа охшитип, оң қолунцлар билән новәттики һәрикәтләрни қилинцлар: жуқуридин – төвәнгә, оң тәрәптин – сол тәрәпкә, төвәндидин – жуқуриға. Мошундақ үгәнгичә, бирнәччә қетим тәкрарлаңлар.
- Нахшини орунлиғанда $\frac{3}{4}$ өлчәмгә дирижерлик қилинцлар.

Тиңшаңлар. Әхбарат издәңлар.

Откөн дәристә тиңшиған музыклиқ парчилар билән видеоматериалларни тәкрап тиңшаңлар. Новәттики тапшуруқларни орунлаңлар.

- Германия, Австрия, Италия, Испания әллиридики әнъеннивий музыка тогрилиқ әхбарат издәңлар вә уни тәһлил қилиңлар.
- Музыклиқ өсваларниң охшашлиги билән пәркі һәккідә пикирлишиңлар.
- Нахша орунлаш услубида аләнидилик барму?
- Уссул сәнъитидики аләнидиликләр тогрилиқ мәлumat издәңлар.

Немис хөлқиниң әнъеннивий музыкиси

Немис хөлқи – музыка сәнъитигә бай хөлиқләрниң бири. Сәнъеттә болупму нахшиниң алидиган орни аләнидә. Нахша уларниң турмушкида, миллий әнъенилиридә, мәйрәмлиридә биринчи орунда туриду. Жил пәсиллиригә бағлиқ әнъениләр: масленица (қишини узитиш), һосул мәйрими, өйлиниш тойлар вә б. нахшиңиз өтмәйду. Нахшиларниң көпи хор, үссул вә өсваларниң жөр болушкида орунлиниду. Нахшилар тәбиәт, жанварлар, һава райи вә турмушқа бағлиқ ейтилиду.

Нахшиларниң түрлири: *санимаңлар, шаңхо қилиш, һәзил, оюн, үссул вә хор нахшилири*.

Хөлиқ үссулириниң тарихи қедимий заманлардин келиватиду. Үссуллар немис хөлқиниң урпи-адәтлири билән зич бағлинишлик. Нахшиларниң ичидә *рейнлендлар* вә *полька* үссулири кәң таралған. Польшидин кәлгән *мазурка* үссули немис хөлқиниң сәйүмлүк үссулириниң бири болуп несаплиниду.

Музыклиқ өсвалар немис хөлқиниң урпи-адәтлиридә чоң орун егиләйду. Улар қедимий замандын пәйда болған *свирель (нәй ошаш), флейта, цимбал, арфа, ксилофон, барабан, скрипка, контрабас* вә б. өсваллар.

Немис хөлқигә хас назирму кәң түрдә пайдилинилип келиватқан аләнидә бәш музыклиқ өсвал кәшип қилинған. Бу өсваллар назир башқа хөлиқләрниң музыклиқ сәнъитидә қоллинилиди.

кларнет	гармонь	калпук билән чалидиган гармонь	альт флейтиси	труба
---------	---------	--------------------------------------	------------------	-------

Австрия хөлқиниң әнъенивий музыкиси

Австрия – музыкилиқ әнъениләргө бай әл. Австриялик музыка мәдәнийити немис, славян, мажар (венгр), циган, итальян вә башқа хөлиқләрниң музыкилиқ мәдәнийитини бағлаштуриду.

Бирақ Австрия хөлқи өзлириниң миллий әнъенисигө қарап, имканийәтниң яр беришичә, музыкилиқ сөнъитини саклап көлмәктө.

Музыкилиқ өсваплирини алидиган болсақ, Австрия хөлқиниң музыкилиқ өсваплириға, мәсилән, төвәндик өсвапларни ятқузушқа болиду:

Альп горни

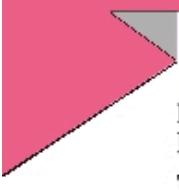
варган

цитра

флюгельгорн

?! ?!

- Австрия хөлиқлириниң музыкилиқ өсваплирига охшаш силәр билидиган башқа хөлиқләрниң миллий өсваплири барму? Селиштуруңлар, пикриндарни ейтиңлар.
- Мошу өсвапларни топлаштуруш бойичә қайси түргө ятқузушқа болиду?

Австрия хәлқи өзлиригө хас алайидилликкө егө Тироль йеридө пәйда болған йодль нахшилири билән пәхирлиниду. Йодль орунлигучилири нахшини ейтқанда, авазини төвән регистрдин жуқури регистрға тез вә наһайити әпчил өзгәртиду.

Йодль – Тироль малчилириниң нахшиси.

Австриялык полька-польянка (австриялык хәлиқ нахшиси)

Тиңшашлар вә тәкшүрүңлар.

- Нахша орунлаш қаидисигө көңүл бөлүңлар.
- Йодль орунлаш билән көмей орунлашта охшашлық яки пәриқ барму?
- Йодль көрүнүшидө халиған анаңи орунлап көрүңлар.

Австриядә миллий уссул сөнъити алайидө орун егиләйди. Хәлиқ арисида әң көң таралғанлири – лендр, полька, вальс уссулири. Бурун австриялык деханлар дәм елиш құнлиридең һөрқачан лендр уссулини ойнашни яхши көргән. Бирақ, вакитниң өтүши билән, лендр уссули вальс уссулиға айланған. Шунин билән вальс уссули хәлиқниң әң сәйүмлүк уссули болуп қалған. Вальс барлық Европа хәлиқлириниң арисида даңлық уссулға айлинип, жуқури дәриҗидә тәрәккүй әткән. Қөплигөн композиторлар вальс уссулиға музыка язған. Шуларниң ичида И. Штраус «вальс короли» дегендеген атақта егө болған.

Вальс «вальсен» (айлиниш, айландуруш) дегендеген немис сөздидин чиққан.

Иоганн Штраус (1825–1899) – атақлиқ австриялық композитор, дирижер, скрипчи. Қөплигөн уссул әсәрлериңиң вә мәшнүр опереттиларниң муәллипи, «Баһар авазлири», «Вена орманлири чечәклири», «Гөзәл тиник Дунайда» вальслири чирайлиқ нәқиши билән өзигө тартиду.

И. Штраус әсәрлери Австрия хәлиқ музыкиси ритми вә анаңтиридин башланма алған.

«Весенние голоса»

«Баһар авазлири»

(парчә)

Музыкисини язган: И.Штраус

Тиңшаңлар вә төткік қилиндер.

- Музыка қандак әстетикилиқ түйғу бояқлири билән адемни өзигө тартиду?
- Немишкә И. Штраус вальсни «Баһар авазлири» дәп атиран?
- Вальсни тәккәр тиңшиғанды $\frac{3}{4}$ өлчәмгө дирижерланалар.

Музыка чиқириш вә импровизация тәйярлиги.

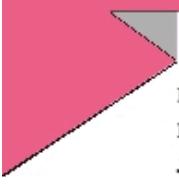
- Өз топунцлар билән «Уссул музыкисидин попурри» мавзусига музыкилиқ композиция түзүшкә тәйярлининдер. Мошу дәристә тонушқан нақжәт мәлumatларни таллавелиндер вә түзүш тәртивини режиләндәр.

24-дәрис

Европа хәлиқлириңиң әнъәнивий музыкиси (давами)

Италия хәлқиниң әнъәнивий музыкиси

Италия ели «музыка сөнъитиниң бөшүги» дәп аталған. Сөвөви, музыкиниң көп саһаси дәсләпки қетим Италиядә тәрәккүй әткән.

Қедимий Римниң музыка мәденийити итальян музыкисиниң қелиплишишиға зор һәссә қошқан. Итальян музыкиси хәлиқ нахшилири билән уссуллириниң мол аһаңдашлиғи билән пәриқлиниду.

Итальян хәлқиниң музыкилық әсәрлири һәр түрлүк жанрда тәриплиниду. Уларниң хәлиқ нахшилири наһайити гәзәл вә аһаңдар. Нахшилириниң ритми вә мәзмуни Италия зиминидики тәвәләрниң аләнидилитиге бағлиқ.

Дуния йүзидә аммибап неополитан нахшилири аләнидә гөзәллиги вә көңүлгө йекінлиги билән өзигө тартиду. Нахшиларниң нами Неополь шәһириниң намиға бағлиқ чиққан. Мәсилән, Венеция йеридики гондолъерларниң (қолвақчилар) баркарола нахшилириниң аһаңлири вә ритми бирхил, су үстидә қолвақ билән үзүватқандәк нәпислик билән орунлиниду. Көплігән классик композиторлар итальян нахшилириниң гөзәллигиге һәйран болуп, өзлириниң әсәрлиридә пайдиланған. Шуларниң ичидә француз композитори Жак Оффенбах «Гофман чөчәклири» оперисида баркарола стилида музыка язған.

Barcarolle

(«Гофман чөчәклири» оперисидин парчә)

Музыкисини язған: Ж. Оффенбах

Тиңшашылар. Әхбарат издәңдер.

- Музыка қандақ тәсират қалдурди?
- Музыка кәйпиятини қандақ сөзләр билән ениқлап алайсиләр?

Итальянликлар уссул ойнашниму яхши көриду. Әң сөйүмлүк уссуллириниң бири – Сицилия тарантеллиси. Бу уссул Сицилия тәвәсидә пәйда болған. Уссулниң аләнидилити – илдамлық, аддий уссул һәрикәтлири вә ритмлик түйғу.

Иҗадий оюн.

Сицилия тарантеллиси (парчә)

Оюн шәрти. «Мән атақлиқ уссулчи», – дәп тәсөввүр қилиңлар. Тиңшиған Сицилия тарантеллисига қандак уссул һәрикәтлирини қошуп ойнашқа болиду? Көз алдиңларға уссул ойниғининдерни көлтүрүп, таллиған һәрикитиңларни тәкраблаңдар.

Тәйярлиқ вактида эстетикилиқ кәйпият лугитини, музыкилиқ жүмлә элементтериниң жәдвалини, һәр түрлүк ритмларниң карточкисирини, уруп-силкіп чалидиган өсваларни пайдилиниңлар. Тәйярлиған уссулни өз топуңлар билән орунлаңдар.

Италиян тарантеллиси

- «Италиян тарантеллиси» ялқунлук, илдам, көңүллүк яки алдиримай, егир-бесиқ ижра қилинаду?
- Мошу уссулға қандак музыка өсвалариның қошуп уссул ойнашқа болиду?
- Өзәңлар тәйярлиған уссул һәрикәтлерни билән бу уссулни ойнашқа боламду?

Италиян хәлқи мәйрәмләрдә, дәм алған вакитларда һәр түрлүк миллий музыкилиқ өсваларни чалиду. Уларниң әң көп пайдилинидиган музыкилиқ өсвалари: *китаррон, мандола, мандолина, тамбурун, кастаньет*.

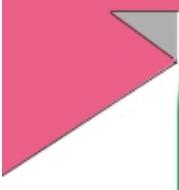
мандола

кастаньет

тамбурун

китаррон

мандолина

Баркарола – итальян сөзи, «барка» – қолвақ дегэн сөздин чиққан. Баркарола «қолвақчиниң нахиси» деген мәнани билдүриду.

Тарантелла – итальян хәлиқ уссули. Гитара, тамбурин, кастаньет өсваплириниң жөр болушыда ижра қилиниду.

?! Тиңшашлар. Әхбарат издәңлар.

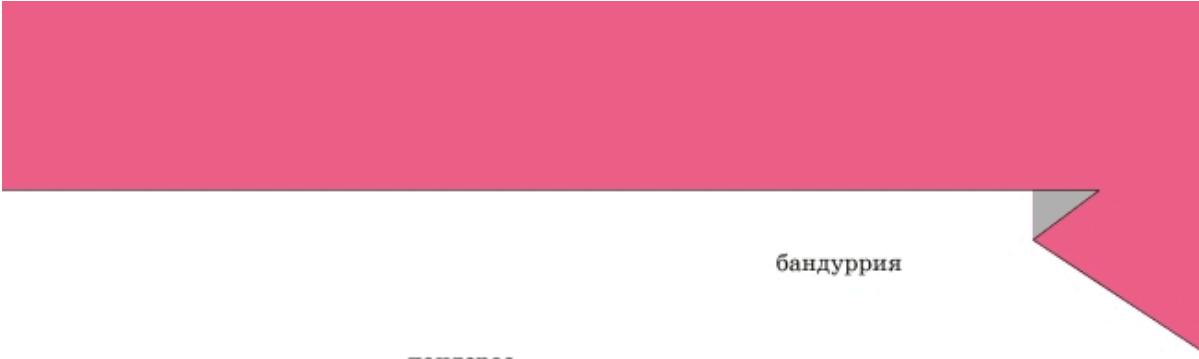
Испан хәлқиниң өнъөнивий музыкиси

Испан хәлқиниң музыкиси наһайити қедимий замандын башланған. Хәлиқиниң наятида нахша вә уссул алғанын алиду. Қатар әллик тәтқиқатчи музыкашунаслар һөрқачан испанлиқтарниң нахша-поэтикилиқ вә уссул сөнъитигө қизиқыш билән қарайды.

Испан хәлиқ музыкисиниң байлиги, гөзәллиги дуния йүзигө тонулған көплигөн композиторларни, нахшичи вә уссулчиларни қизиқтурған. Композиторлар өз өсөрлиридә испан хәлиқ анаңтирини, уссулирини көң пайдиланған.

Испан хәлиқ музыкисиниң алайидилиги әлниң территориялық жайлишишига бағыт. Мәсилән, Андалузия йеридә көң таралған **фламенко** жанри андалуз хәлқиниң өнъөнивий музыкисига ятиду. Улар үч түрдө: нахша, уссул вә гитара билән ижра қилиниду.

Испан хәлқи музыклиқ өсвапларғыму бай. Уларниң ичида **гитара** (алтә төмүр тарлық), **кастаньет**, **бандуррия** (мандолина), **пандерос** (думбақ охшаш) сөйүмлүк өсваплиридур.

бандуррия

пандерос

гитара

кастаньет

Испан хәлқиниң нахшилири мәзмуни (бөшүк нахшиси, балилар, әмгәк, тарихий, диний, лирикилық, нахша-уссул) вә территориягә бағылғы бөлүниду. Хәлиқ нахшилириниң көпчилігінде уссул ритмиға йөзилған. Шуның үчүн нахша билән уссул биллә ижра қилинеду.

Уссул испан хәлқиниң жүргиги дәп ейтишқа болиду. Сөвөви, улар уссул арқылы миллий вә шәхсий хүсусийтәлирини, миңәз-хұлқини, музыкалық қабилийитини көрситишкә тиришиду. Испан уссулири наһайити көп. Улар: урпи-адәт, оюн-тамашә вә башқылар. Уссулларниң ичидә дүнияға тонулған испан хәлқиниң өнъәниси билән мәдәнийитини көрситидиган *фламенко* уссулиниң егиләйдиган орни алайды.

**Испан хәлқиниң фламенко уссули
(парчә)**

- Видео материал көрүнүшлиридин уссулчиларниң кәйпиятини бай-қашқа боламду?
 - Уларның кәйпиятини, уссул ойнаш қаидилирини қандақ сөзлөр билән тәсвирләшкә болиду? Эстетикилиқ кәйпият лугитини пай-дилиниңдар.
 - Уссулға қандақ өсваплар жор болди?

Фламенко – Андалузия (Испания) төвөсийнц өнъөнүй музыкилиқ-уссул стили. У нахшадаа ишиш, уссул ойнаш вэ музыкилиқ жор болушлар билән бириккүй ижра қилиниду.

Фламенко уссули вә нахшиси гитара яки кастаньет билән, чавак билән ритмлик уруш арқылы вә пут билән тақылдитиш арқылы ижра қилиниду.

Музыка чиқириш вә импровизация тәйярлігі.

- Audacity программисиниң қоллинип, «Уссул мұзықисидин попурри» мавзусида өз топуңлар билəн мұзыкилық композиция тузындар.

Нахша үгиницлар вә орунлаңлар.

Музика тавушлири («Музика тавушлири» кинофильмидин)

*Музыкасина язган: Р. Роджерс
Сөзини тәржимә қылған: Ш. Қулманова*

Қазақ тілінде

До мажорды айтайық,
Ре дыбысымен бірге.
Ми дыбысын ұмытпай,
Фа-мен жалғастырамыз.
Соль – көнілді бәріміз,
Ля – шаттықта толамыз.
Си – әндегіп шырқаймыз,
Қайта До-га келеміз.

Үйгур тилица

До мажорни ейтайли,
Ре тавуши билән биллә.
Ми тавушин унитимай,
Фа – билән давам қилип.
Соль – көңүллүк һәммимиз,
Ля – хошалиққа толимиз.
Си – нахша ейтип сайраймиз,
До-га йәнә келимиз.

Инглиз тилица

Doe, a deer, a female deer,
Ray, a drop of golden sun,
Me, a name I call myself,
Far, a long, long way to run,
Sew, a needle pulling thread,
La, a note to follow Sew,
Tea, a drink with jam and bread,
That will bring us back to Do.

Орыс тілінде

До – как дом, наш славный дом,
Ре – как регби по утрам,
Ми – как миска для кота,
Фа – фазан, что спит в лесу,
Солью мы приправим суп,
Ля – как лямка от штанов,
Си – сироп пей, будь здоров!
И вернемся снова к «до».

25-дәрис

Лайиһе түзүш вә тәйярлаш

Идеяләр билән материалларни топлаңлар.

- Лайиһиге сунулған нусхиларниң бирини таллаңлар.

1-нусхиси

«Хәлиқ музыкиси Фестивали»

Һәр топ өз таллиши бойичә өз авазини вә музыкилиқ əсваплирини пайдилининп, «Хәлиқ музыкисиниң Фестивалиға» нахша, уссул тәйярлайду.

2-нусхиси

Һәр топ өз таллиши бойичә бәзи түркій тиллиқ хәлиқлириниц (қазак, уйғур, өзбек, башқорт, қирғиз) бир урпи-адитини көрситиду.

Музыкилиқ ижрачилиқ паалийәт.

- Дәрисләрдә үгәнгән мону нахшиларни һиссиятлиқ, чирайлиқ орунлашқа тиришиндер:
- «У каждого свой музыкальный инструмент» (Эстон хәлиқ нахиси. Рес тилига тәржимә қылган М. Ивенсен).
- «Музыка тавушлири» («Музыка тавушлири» кинофильмидин. Музыкисини язған: Р. Роджерс).

26-дәрис

Лайиһини тонуштурууш

Музыкилиқ саватлиқни тәрәккій әттүрүндер вә музыкилиқ аталғуларни пайдилининдер.

Ижадий ишларни тонуштурундар вә баһалаңлар.

Тәләп бойичә: һәр топ өз ижадий ишини көрситиду.

Оз ишиндерни баһалаңлар:

Немә яхши болди?

Немини яхшилашқа болиду?

Тест соаллири

1. Түркій хәлиқләргө ятидиган мил-
ләтләр:
A. уйғур, қазақ, өзбек
B. хакас, хитай, рус
C. украин, қирғиз, корей
D. башқорт, молдаван, түрк
E. итальян, тува, қирғиз
2. Көмей билән нахша ейтиду...
A. испанлар
B. хакаслар
C. немислар
D. корейлар
E. балилар
3. Қурай өсвави – ...
A. рус хәлқиниң өсвави
B. башқорт хәлқиниң өсвави
C. корей хәлқинин өсвави
D. испан хәлқиниң өсвави
E. белорус хәлқиниң өсвави
4. Сакура – ...
A. хитай хәлиқ нахшиси
B. итальян хәлиқ нахшиси
C. япон хәлиқ нахшиси
- D. башқорт хәлиқ нахшиси
E. әрәп хәлиқ нахшиси
5. И.Штраус – ...
A. Ынди хәлиқ композитори
B. Австрия елиниң композитори
C. молдаванларниң атақлық
үссүлчеси
D. чатхан өсвавини кәшип қилған
E. музыка тәтқиқатчеси
6. Йодль –
A. әрәп хәлқиниң өсвави
B. итальян хәлқиниң үссули
C. Австриядә пәйдә болған нахша
орунлаш стили
D. хитай хәлқиниң өсвави
E. тува хәлқиниң нахша орунлаш
стили
7. Тарантелла – ...
A. испан хәлқиниң музыкилиқ өс-
ави
B. немис хәлқиниң кийми
C. хитай музыкилиқ өсвави
D. нахша орунлаш стили
E. итальян хәлиқ үссули

4

МУЗЫКА ТИЛИ – ДОСТЛУҚ ТИЛИ

Белəктин:

- Қазақстандикі (рус, украин, грузин, әзәрбайжан, татар, уйғур) милләтләрниң музыкалық әнъенининиң охшашлиги вә пәрқини ажритишни;
- қазақстандикі милләтләрниң миллий музыкалық әсваплирини пәриқләшни, орунлаш әнъенинини чүшинишни;
- Қазақстандикі милләтләрниң уссул турлирини вә уссул ойнаш алғыдиликлирини чүшинишни;
- нота билөн аддий аңаңларни орунлашни;
- вәтәнпәрвәрлик нахшиларни орунлашни

үгинисиләр.

Музыкалық сават:

- Қазақстандикі милләтләрниң музыкалық әсваплиринин түрлири вә тавуш бояқлири;
- Қазақстандикі милләтләрниң уссули тогрилик чүшәнгә;
- грузин хәлқиниң үч авазда ижра қилинидиган нахшиси;
- татар хәлик уссули вә нахшиси;
- украин хәлик уссули – гопак;
- әзәrbайжан ашуги;
- уйғур хәлқиниң уссули вә нахшиси;
- вәтәнпәрвәрлик музыка.

Музыкалық аталғулар:

- нахша-уссул – ән-би – песня-танец – dance song;
- хәлиқ нахшиси – халық әні – народная песня – folk song;
- хәлиқ уссули – халық би – народный танец – folk dance;
- ашуг – ашуг – ashough;
- дастан – дастан – дастан – dastan;
- саз – саз – мелодия – melody;
- кобзарь – кобзарь – кобзарь – kobsar;
- вәтәнпәрвәрлик нахша (музыка) – патриоттық ән (музыка) – патриотическая песня (музыка) – patriotic song (music);
- вәтәнпәрвәрлик сезим (инсанпәрвәрлик) – патриоттық (ұлтжандылық) сезім – патриотическое чувство – patriotic feeling.

27-дәріс

Қазақстан хөлиқлириниң мұзықиси Славян хөлиқлири

Тиңшашлар вә тәһлил қилиндер.

- Немә үчүн көп милләтлик Қазақстаниң «дослуқ ели» дәп атайду?
- Қазақстанның қандақ хөлиқләр туриду, умумий сани қанчә?
- Қазақстан хөлиқлириниң мәденийитидә қандақ охшашлыклар билән пәриқләр бар?

Қазақстан – белаян әл. Йеримиз қандақ көң болса, қазақ хөлқиниң жүргігімү, көңлимү шундақ көң. Бу улук, хасиyyетлик пәзиләт ата-бовилардин өвлаттін-өвлатқа аманет сүптидә кәлмектә.

Қийин дәвирләрдә Қазақ даласыға қанчилиген башқа милләт вәкиллири келип орунлашқан. Бу – қазақ хөлқиниң көң пейиллиги, меһрибанлигиниң нәтижеси. «Бирлик бар йәрдә наят бар», – дәп бекар ейтмірган. Шу түпәйли башқа милләт вәкиллири ти-лиға, әнъәнисигө, диниге қаримай, бир айлә балилиридәк, инақ-лиқта, бирликтә келәчәкниң асасини селип яшаватиду.

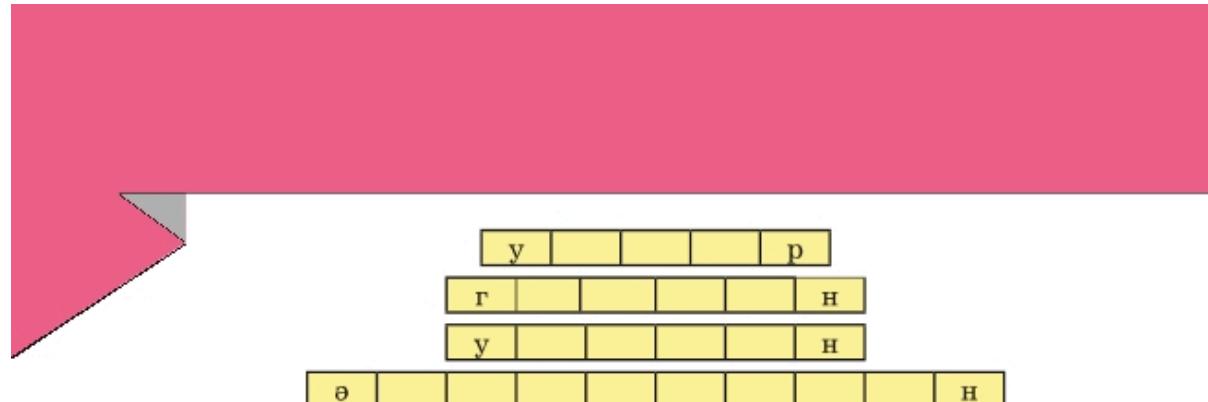
Ижадий иш.

«Ипәк йоли – Қазақстан» (virtually қаралып сөйләт оюни)

Оюн шәрти. Оқуғучилар Қазақстан бойичә Улук Ипәк йоли йөнилиши билән язда сөяһәткә чиқышниң режисини түзди. Уларниң мәхсити – Ипәк йолиниң маршрути билән елиниздә яшаватқан қериндаш хөлиқләрниң музықилиқ сәнъити билән тонушуш вә тәтқиқ қилиш. Яш тәтқиқатчи сөяһәтчиләр қандақ хөлиқләрниң сәнъити билән тонушмақчи?

- Лугттін хөлиқниң дурусы намини тепип, чақмақларни толтуруңдар.

?!
?

Әхбарат издәңлар, тәһлил қилиңлар.

- Өз топуңлар билән биллә таллиған хөлиқниң музықиلىқ сөнъити һәккіде әхбарат издәңлар.
- Уларниң музықиلىқ сөнъитидиқи охшашлықлар билән пәрқини топ билән биллә тәһлил қилип, пикир бөлгүшүңлар.

Музыка тиңшашлар.

Во поле береза стояла
(Рус хәлқиниң нахша-уссули)

Рус хәлқиниң музыка сөнъити қедимий шәркүй славян қәбилилириниң фольклоридин келип чиққан. Бизниң сөнъитимиз охшаш уларниң әнъенилиригө, урпи-адәтлиригө бағлинишилик чиққан нахша-уссулар наһайити көп. Уларда бөшүк нахшилири, төрт түлүк малға, тәбиәткө бегишланган нахшилар аз әмәс. Шуниң ичидә *каленьдарлық*, *лирикилық*, *частушкилар* (шеир түридә йезилған һәзил нахшилар) рус хәлқиниң наятидин алғаныдан орун алиду. Бирму мәйрими нахша, сазсиз өтмәйду. Уссул ойнап жүрүп, нахша ейтиш әнъениси кәң таралған. Мошундақ нахшилар тәркивини уссуллук нахшилар (плясовая песня) дәп атайду.

Нахша-уссул дегинимиз ижрачи уссул ойнап жүрүп нахша орунлайдиган жанр.

Рус хәлқиниң әнъенивий музыкилиқ әсваплири наһайити көп. Улар мәйрәмләрдә *тарлық* (балалайка, гусли, домра), *пүздәп чалидиган* (дудка, жалейка, рожок), *уруп-силкіп чалидиган* (бубен, барабан, қошуқлар) охшаш әсвапларни көп пайдилиниду. Хөлиқниң сөйүмлүк әсваплириниң бири – гармонь.

гусли

балалайка

дудка

гармонь

қошуқлар (ложки)

Рус хәлқиниң турмушыға вә мұзыкилиқ әнъәнилиригө йеқин – *украин хәлқи*. Уларниңмұ хәлиқ музыкисиниң мәнбеси шәрқий славян қәбилилиридин башланды.

Украина йериниң тәбиитиниң гөзәллигидәк музыка сәнъитиму гөзөл. Украина хәлқигө хас хусусийәтләрниң бири – музыкиға деген һәвәси вә муһәббити, нахша сәнъити.

Хәлиқниң каленъдарлық нахшилири, һәр түрлүк жанрлардик – әмгәк, урпи-адәт, сехирлаш, тәбиәт, найванатлар һәккідә вә башқа нахшилири, *тарихий, лирикилиқ, һәзил, хоровод нахшилири* вә *думала* (нахшиниң бир түри) кәң тараған.

Украиниқларниң думбиси – драмалиқ яки лирикилиқ некайә. Уларниң көпинчиси тарихий вақиәләргө бегишланған. Думбиларни чиқиридиган вә орунлайдиган – хәлиқ чөчәкчилири. Уларни *кобзарь* дәп атиған. Жәор болидиган әсави – *кобза (бандура)*. Бандурины қалидиган музыкантларни *бандурист* дәп атиған.

Бу хәлиқниң музыка әсваллири наһайити көп. Тойларда, мәйрәмләрдә *бандура, скрипка, бубен, волынка, гусли, свирель* әсваллири челиниду.

скрипка

свириль

бандура

бубен

гусли

Кобзарь – думаларни чиқиридиган вә орунлайдиган хәлиқ чөчәкчилири.

Украин хәлқи уссул ойниганни яхши көриду. Уларниң әнъенисидә көплигөн хәлиқ уссулири бар. Бирақ уларниң ичидә аланидә орун алидигини – *гопак* билән *казачок* уссули.

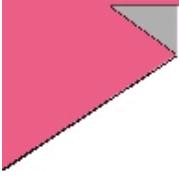
Гопак
(украин хәлиқ уссули)

Гопак – наһайити көңүллүк, шох, чапсан орунлинидиган украин хәлиқ уссули.

Музыка тиңшашылар.

- Рус вә украин хәлқинин уссулириниң музыкисида қандак пәриқ бар?
- Тиңшалған музыка парчилири қандақ, кәйпиятни билдүриду?
- Рус вә украин хәликлириниң қандак музыкилиқ әсәрлири кәң тонулран?
- Мошу иккى хәлиқниң музыкилиқ әсваплиридики охшашлықтарни вә пәриқләрни ейтип бериндер.

Во поле береза стояла *(рус хәлқиниң уссуллық нахиси)*

1. Во поле береза стояла,
Во поле кудрявая стояла.
Люли, люли, стояла!
Люли, люли, стояла!
2. Срежу я с березы три пруточка,
Срежу я с березы три пруточка.
Люли, люли, три пруточка!
Люли, люли, три пруточка!
3. Сделаю из них я три гудочка,
Сделаю из них я три гудочка.
Люли, люли, три гудочка!
Люли, люли, три гудочка!
4. А четвертую балалайку,
А четвертую балалайку.
Люли, люли, балалайку!
Люли, люли, балалайку!

Нахша үгининдер, орунлаңдар.

- Нахшиниң мәзмуни немә һәккىдә екәнлегини ениқлаңдар.
- Нахшиниң аһаңи билән сөзини нахша орунлаш тәливи билән орунлаңдар.
- Нахшиниң биринчи мисрасини релятивлик системини пайдилининп, нотига қошуп, синип билән алдиримай орунлаңдар.
- «Во поле береза стояла» намлық нахша вә уссулниң пәркى билән охшашлыгини ениқлаңдар.

Кавказ хөлиқлири

Өхбарат издәңлар, тәһилл қилиңлар.

- Кавказ һәккіде аңлидиңларму?
- *Кавказ* деген сөз немә мәнани билдүриду? Қандак Кавказ хөлиқлирини билисиләр?
- Кавказ хөлиқлиригө қандақ миңәз-хулуқ тән?
- Уларниң меһмандостлуғи, өмгөкчанлиғи, батурлуғи тогрилик немә аңлидиңлар?

Кавказ – тағларниң нами, у Каспий билән Қара деңизниң арисига жайлашқан улуқ өлниң нами.

У – чоққиси егиз, йүксек тағлар. Тәбиити наһайити гезәл келиду. Бизниң Алитағ, Алтай тағлирига охшайду. У йәрдә һәр түрлүк хөлиқләр өмүр сүриду, һәрқайсинаң өз мәдәнийити, урпи-адәтлири бар. Кавказ хөлқиниң мұзықиси йеник вә көңүллук болуп келиду. Қазақстандикі кавказлиқлар өзлириниң есил ми-раслирини сақладап, әвлаттин-әвлатқа йәткүзүп кәлмәктә.

Кавказ хөлқи – көп милләтлик. Уларниң урпи-адәтлири, мәдәнийити бир-биригө наһайити йеқин. Мұзықилиқ әнъәниси бойичә көп охашалиқлар байқилиду.

- Кроссвордни йешиндер, төвәндә берилгөн сөзләрдин кавказ хөлиқлириниң миллий намлирини тепивелиңлар.

Ә								Н
	К						Н	
		Б				Р		
		Г				Н		
		О				Н		
		И			Ш			
			Ә			Н		
		Ч				Н		

- Кавказ хәлқи өзиниң миллий вә музыкилық өнъенилирини, мәдәнийитини һәрмәтләмдү?
- Улар хәлиқ нахшилирини ейтишни, уссул ойнашни, миллий музыкилық өсвапларни челишни яхши көрөмдү?
- Уларниң музыкиси шох, уссул ритмликку яки аста, назук, муңлукмұ?
- Мошу вә жуқурида берилгән соалларни өз топуңлар билән тонуштурушқа тәйярлиқ вақтида йешишкә тиришиңдар.

Грузин хәлқиниң музыкиси әзәrbәйжан вә әрмән хәлиқ музыкисидин алайында. Қедимдин грузин музыкиси – көп авазлиқ. Хор грузинларда пәкәт әрләрниң яки аялларниң орунлишида ейтилиду. Арилаш хор болмифан. Адәттә грузин нахшиси үч авазға бөлүнүп ейтилиду. Грузин хәлиқ музыкисиниң йәнә бир алайидилиги: грузин нахшилири һәрқачан өсвал билән жор болуп орунлиниду. *Зурна*, үч тарлық *пандури* вә төрт тарлық *чонгури* дәп атилидиган хәлиқ өсваплири бар.

Грузин хәлиқ нахшиси үч авазға бөлүнүп орунлиниду.

Лезгинка

(*грузин хәлиқ уссулидин парчә*)

Грузин хәлқиниң «Лезгинка» уссули көпчиликкө яхши тонуш. «Лезгинка» уссулини барлығы қизиқип, һөвәс билән тамашә қилиду. Униң шох ритми һәммини уссулға жәлип қилиду.

Музыка тиңшашылар, тәһлил қилиндер.

- «Лезгинка» уссулини алайтилиги немидө?
- Уссулчилар «Лезгинкини» қандақ кәйпиятта орунлайды?
- Бу уссулни аммибап дәп санашқа боламду?

Гандагани

(аджар хәлиқ нахшисидин парчә)

Аджария – Грузия елидикі өң гөзөл жайларниң бири. У Қара деңизниң яқисига орунлашқан. Грузин хәлқи христиан болса, аджарлықтар – мусулманлар. Уларниң тили дөлөтлик грузин тили.

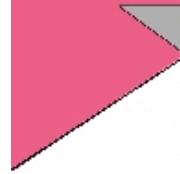

Өхбарат издәндер, тәһлил қилиндер.

- Нахшини қандақ хор орунлайды: әрләр, аяллар яки арилаш хор?
- Нахничилар бир авазда яки көп авазда хор билән орунлайды?
- Қандақ хәлиқ әсваплири билән улар өз әсәрлиргә жөр болиду?

Әзәрбәйжан хәлқи – сөнъетхумар хәлиқ. Нахшилири наһайити гөзөл. Асасен бир авазда ейтилиду. Аһаини әжайип усул билән тәсирлик һалда рәнму-рәң бояқлар билән орунлайду. Нахшини мундақ ижра қилиш һәркимниң қолидин кәливәрмәйду. Әзәрбәйжан хәлқи нахничилирини *ашуг* дәп атайду. Ашуг – шаир, композитор, орунлиғучи. Улар нахшиниң сөзи билән аһаини чиқириду, уссул ойнап, әсвал билән орунлайду. Әсвал саз дәп атилиду.

Бурун әзәрбәйжан хәлқи ашугларни «Әл аниси» дәп атиған. Сәвәви, улар хәлиқниң муддиасини, әркинликни қоғдиган, туғулған елигә болған муһәббитини күйлигән. Ашуглар әсәр-

лиридә тарихий-батурлук әпекиلىк дастанлар чоң орун али-ду. Мәсилөн, қазақ хөлқиниң жыравлириниң әнъәнивий «Көр оғли» жырида вә әзәрбәйжанниң «Көр оғли» дастаныда қедимий заманда хәлиқни қоғдиган батурниң қәһриманлығы тогрилик күйлөнгөн.

Әзәрбәйжан ашуглириниң сөнъити (парчә)

Музыка тиңшашлар, тәһлил қилиңлар.

- Ашуглар сөнъити қазақ хөлқиниң жыравлар сөнъитигө ох-шашму яки пәрқи барму?
- Ашуглар нахшилирини қандак, қайси музыкилиқ әсвалта орунлайду?
- Силәр, мәсилөн, ашуг болсанлар, қандак мәсилеләр тогрилик күйлигөн болаттиңлар?

Әзәрбәйжан хөлқиниң музыкилиқ әсвалири

кеманча

саз

чаган

тар

нагара

Әзәрбәйжан хөлқи вә кәспий композиторлар балиларга беғишлип көплігөн нахшиларни язған. Шуларниң бири – «Jujalarim» нахшиси. Бу нахша елимиздә көң тарапған. Барлық яшти-ки балиларниң әң сейүмлүк нахшиларниң бири сұпитидә пат-пат орунлинип көлмектө.

Нахша үгининдер, орунлаңдар.

Жүжөләрим

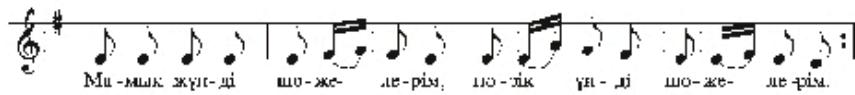
Музыкасы: Г.Гусейнли

Сөзі: Т. Мұтталибов

Тәржимә қылған: М. Әлимбаев

Шеп, тап-шеп, та-же-ле-рим, тап-тап, шеп-шеп, та-же-ле-рим,

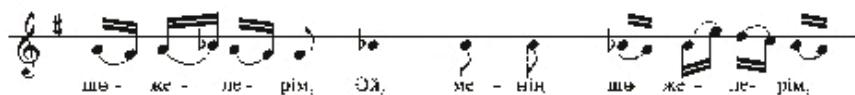
Ми-мик жүт-ді шо-же-ле-рим, но-лик үн-ді шо-же-ле-рим.

Кок шал-пил-да жа-йы-шам бар, Тез ке-тің-дер, жа-йы-шам-дер

Әй, ми - ниң пін же-ле-рим. Әй, ми - ниң

ше-ке-ле-рим, Әй, ме-ниң та-же-ле-рим.

Әйт, ме-ниң та-же-ле-рим, ма-май жүт-ді то-же-де-рим.

1. Жүп, жүп, жүп, жүжөләрим,
Жүп, жүп, жүп, жүжөләрим!
Мамуқ пәйлиқ жүжөләрим,
Назук үнлүк жүжөләрим.

Көк майсида яйлиги бар,
Тез келиңдер, дан йәңлар.

Һәй, мениң жүжөләрим,
Һәй, мениң жүжөләрим,
Мамуқ пәйлиқ жүжөләрим.

Ашүг өзәрбәйжан хәлқидә шаир, композитор, ижра қылғучи деген мәнани билдүриду.

Дастан – музыкилиқ поэтилық жанр. Ашуглар дастанларда батурларниң қәһриманлығини, тарихий муһим вақиәлләрни, хәлиқниң турмушини күйләйдү.

29-дәрис

Қазақстан хәлиқлириниң музыкиси (давами)

Татар хәлқы

Қазақстанға йәр авдурулуп көлгөн хәлиқләрниң бири – татарлар. Тарихий ата макани Россияның мәркизидә болғини билән, уларниң көпчилиги қазақ йеридә туриду. Улуқ Абай татар хәлиқ нахшилириниң сурнай билән орунлинидиган музыкисини көп тиңшиған. Нахшилири гөзәл анаңтық, сазлири йекимлиқ болуп келиду.

Әхбарат издәңлар, тәһлил қилиңлар.

- Татар хәлқиниң қандак миллій мәйрәмлирини билисиләр?
- Нахша вә уссул сөнъитиниң аләндилиги немидә?
- Татар хәлқиниң миллій әсваплириниң қандақ түрлири бар?
- Татар хәлиқ әсваплириниң уйғур вә башқа хәлиқләр әсваплири билән охшашлыгини ениқлаңлар, әхбарат издәңлар.

Алмағачлары

(татар хәлиқ нахшиси)

Татар хәлиқ музыкиси көп әсирлик тәрәкқият йолини бесип өтти. Өз дәвридә музыкилиқ фольклор күндилик турмушта көп қоллинилған. Мәсилән, жил пәсиллирини қарши елиш вә узитиши, ямғұр чақириш, нанни тәнтәнилиқ түрдә һөрмәтләш, «Сабантой», өйлиниш тойлири вә башқилар.

Мошуниң һәммиси бир-бири билән зич бағлинишлиқ. Музы-

кида адәмләр наяти, турмуш-мәишити, урпи-адәтлири ярқин өкс
етилгөн.

Татар хәлқиниң музыкилиқ фольклорини нахша иҗат қилиш
вә өсваплик музыка дәп белүшкә болиду. Болупму нахшиларда
хәлиқниң наягини, кәйпиятини байқашқа болиду.

Өсваплик музыкиға келидиган болсақ, бу йәрдә көп нәрсә
миллий өсваплар билән бағлинишилик. Татар хәлқиниң асасий
музыкилиқ өсваплири – гармонь-талъянка, қурай, кубыз, скрип-
ка, сурнай.

Татар хәлқиниң миллий музыкилиқ өсваплири

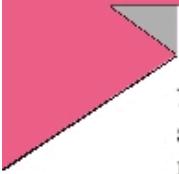
курай

скрипка

гармонь-талъянка

кубыз

сурнай

Үйгүр хәлқиниң музыкиси өзбек музыкисига йеқин. Үйгүр хәлқиниң музыка мәденийити хәлиқ өнъенилири билән зич бағлиқ. Хәлқимизниң көплигөн нахшилири турмуш-мәи-шәткә, урпи-адәтләргө бағлиқ вүжүтқа кәлгән. Тәбиәт, жил пәсиллири, найванатлар билән қушлар төгрилиқму нахшилар бар. Хәлқимизниң бирму тойи яки чоң-кичик сорунлири ус-сулсиз өтмәйдү. Хәлиқимизниң чалғу өсваплири өзбек чалғу өсваплирига бәк йеқин. Хәлқимиз музыка дурданилиrimизни яш өвлатқа мирас қилип қалдуруп көлмәктә.

Үйгүр уссеули

Иҗадий иш, тәтқиқ қилинчлар.

Өз топуңлар билән төвәндик ташшуруқларни орунлаңлар:

- Қазақстанда туридиган хәлиқләрниң тонулған өсәрлири вә мәденийитиниң аләнидилликлирини ениқланалар вә өхбарат из-дәңлар.
- Топуңлар билән мөшү чарәктә өткөн материалларниң ичинин халиғиниңларни таллан, тонуштурулумға тәйярлениңлар.
- Топуңлар билән билле тәйярлігандың тонуштурулумни синип-дашлириңларға тонуштуруңлар.
- Қазақстанда туридиган хәлиқләрниң миллій музыкилиқ аләнидилликлири тогрилиқ чүшәнчә беріңлар.
- Дәрис ахирауда өзәңларниң вә башқа топтики оқуучиларниң ишини баһалаңлар.

30-дәрис

Бир шаңырақ астида

Тиңшашылар, тәһлил қилинчлар, өхбарәт издәңлар.

- Дәрис немә үчүн «Бир шаңырақ астида» дарап атилиду?
- Қазақстан хәлқи Ассамблеяси тогрилиқ немә билисиләр?
- Қазақстан хәлқи Ассамблеяси тогрилиқ өз топуңлар билән өхбарат издәңлар.
- Киностудия вә Movie Maker программисини қоллинин, Қазақстанда туридиган милләт вә диаспорилар тогрилиқ тонуштурулум тәйярланалар.
- Тонуштурулум режисини түзүңлар.

Қазақстан хөлқи Ассамблеяси тоғрилиқ қисқычө рәсмий мәлumatлар:

Қазақстан хөлқи Ассамблеяси – 1995-жили 1-мартта Қазақстан Жұмһурийити Президентиниң пәрмани билән құрулған дөлөт рәhbiri ийенидикі консультативлик-кеңешлик орган.

Ассамблея енимиздікі барлық этнос вәкиллирини бир мәхсүткә уюштуруп, жұмһурийитимиздікі турақлиқлиқни сақлашта өл тәрекиятига соң төһпө қошуп келиватиду. Бұгүнki күндө жұмһурийитимиздө Қазақстан этнослириниң мәденийити, тиili вә урпи-адәтлириниң тәрекқиятиға наjжетлик барлық шаралыт яритилған.

Қазақстан хөлқи Ассамблеяси – дөлөтлик миллий сәясәтни тәйярлашқа вә әмәлгө ашурушқа тәсир көрситидіган асасий тәшкилат.

Ассамблеяниң мәхсити қазақ хөлқиниң топлаштурғучи ролини асас қилип, қазақстанлиқ вәтәнпәрвәрлик, Қазақстан хөлқиниң гражданлик вә мәнивий-мәдений умумиyllиги асасида қазақстанлиқ гражданлиқ надир вә риқабеткә қабил милләтни қелиплаштуруш, Қазақстан Жұмһурийитидә этнослар ара келишимни тәминләш болуп несаплиниду.

Ассамблея француз тилида «жигин» дәп атилиду. Мәлум мәсилеләрни йешиш яки тәһлил қилишқа беришланған жигин.
Этнос – ижтимайи даиридә өзигө хас шәкилләнгән мұнасивәткә егә жамаә.

?! Нахша ейтиңлар вә оруилаңлар.

Шаңырақ

Сөзини язған: А. Рахметов
Музыкасини язған: Н. Мирманов

1. Мекендең мәңгі бақ басын,
Үрпағың есте сақтасын,
Шаңырақ биік көтеріп,
Құраган елім от басын!

Қайырмасы:

Бабамның ақтап сенімін,
Көркейіп өссін көңілің.
Шаңырағы шалқи берсінші,
Мәңгілік қазақ елінің.

2. Мейманға беріп төрінді,
Тыңдадың сал мен серінді.
Босағаң берік болсын деп,
Ақ бата бізге берілді.

Қайырмасы:

Бабамның ақтап сенімін,
Көркейіп өссін көңілің.
Шаңырағы шалқи берсінші,
Мәңгілік қазақ елінің.

3. Айбыным асқақ биік тұр,
Бар өлем басын иіп тұр.
Бір шаңырақ астында
Барлық ұлтты жиып тұр.

Қайырмасы:

Бабамның ақтап сенімін,
Көркейіп өссін көңілің.
Шаңырағы шалқи берсінші,
Мәңгілік қазақ елінің.

31–32-дәрисләр

Оз елим

Тәһлил қилинцлар.

- «Вәтәнпәрвәрлик» деген сөзниң мәнасини қандақ чүшинишкә болиду?
- Қандақ адәмни вәтәнпәрвәр дәп атایмиз?
- «Вәтәнпәрвәрлик» деген сөзни қайси сөзләр билән алмаштурушка болиду? «Милләтпәрвәр», «Вәтәнпәрвәр» деген сөзләрни ейтишқа боламду?
- Қандақ музыкини вәтәнпәрвәрлик музыка дәп атаймиз?
- Вәтәнпәрвәрлик музыкини қандақ тәсвиrlәп берисиләр?

«Сарыарқа» күйи

Курмангазы

Музыкини тиңшашылар, тәһлил қилиндер.

- Тиңшиған күй қандақ тәсир қилди?
- Күй вәтәнсөйгүчлүк вә вәтәнпәрвәрлик түйғуларни қозғамду?
- Алған тәсиратиндерни қандақ сөзлөр билән тәрипләшкө болиду?

көңүллүк	муңлук	жигерлик	насук	илдам
әркин	бәхитлик	егир-бесиқ	чаққан	мәрикә-той
Вәтән	чәт әл	алтун дала	серік дала	сөйүмлүк

Дарқан дала (Darkhan Dala)

Сөзи: С. Мәуленовниң

Музыкасы: С. Еркимбековниң

Тұған ел, өскен жер,
Биіксің еңсели.
Құшағым жетсе егер,
Құшар ем мен сени.

Бу нахшини Қазақстаниң хәлиқ артистлири Бибигүл Төлегенова билән Ермек Серкебаевлар орунлиған. Улар—бизниң елинизин, хәлқимизин намини дунияға тонутқан әжайип сәнъеткарлар. Нахшиниң муәллиплири – атақтық шаир Сырбай Мәуленов вә композитор Серик Еркимбеков.

- Музыка қандақ тәсират қалдуруди? Нахша аһаңи билән нахша мәзмунини, музыкилық тәсвирини ачтиму?
- Нахшичилар орунлишида нахша қандақ ой қозғиди? Силәрниң оюңларчә, уларниң нахша орунлаш услуги адәмни төврәндүрәмдү?
- Бу нахша вәтәнпәрвәрлик сезимларни ойгитамду? «Сарыарқа» күйинин вә «Дарқан дала» нахшисиниң пәркі билән охшашлиги немидә? Пикринцларни ейтиңлар.
- Нахшини қайтилап тиңшиганды, аһаңига ичин්ларда қошуулуп ейтиңлар.
- Нахшидин алған тәсиратиңларни қандақ сөзләр билән ейтеп береләйсиләр? Жәдәвәлдин дурус дегән сөзләрни бәлгүләп, чүшәнчәларни ейтиңлар.

пәхирлинин ейтиш	улуклук	жүкүри кәйпият	меңрибанлик	бәхит
теччиң	көркәм	муңлук	көңүлсиз	оттура
көңүллүк	йекимсиз	яқти	яқмиди	бирлик

Вәтәнпәрвәрлик «вәтәндаш», «вәтән» дегән мәнани билдүриду.

Вәтәнпәрвәрлик, милләтпәрвәрлик түйгүсүниң мәнадаш сөзлири – «һөрмәтләш», «сийлаш», «сөйүш». Өз елиңгө, хәлқиңгө, тилиңға, сәнъитиңгә һөрмәт билән қараң. Вәтиниңни, йериңни сейүш, пәхирлиниш. Адәмләр билән инақлиқта, достлукта өмүр сүрүш.

Солдат аниси

Сөзи: И.Бәхтияниң
Музыкасы: С.Зәйналовниң

Пүтти уруш, пүтти жән,
Солдат өлди жирақта.
Қери ана беарым,
Күтәр оғлин һәр вақта.

Нәқирап:

Оғлум келәр кечә дәп,
Өчәрмәйду чирақни.
Күндүз болса у издәп,
Ойлимайду бөләкни.

Қарши туруп əжәлгө,
Солдат өлди жирақта.
Ана «қара қәғәзгө»,
Ишәнмәйду бирақта.

Нәқирап:

Ишәнмәйду у пәқет,
Ишәнмәйду өлүмгө.
Ана дегән муһәббәт.
Ана дегән өмурдә.

Нахшини үгиницлар вә орунланылар.

- Нахшини нахша ейтиш қаидилири бойичә үгиницлар.
- Нахшини ниссият билән орунланылар.
- Бу нахшини вәтәнпәрвәрлик нахшилар қатариға киргүзүшкә боламду? Өз ишицларни баһалаңдар, пикрицлар билән бөлүшүнлар.

Қошумчә тапшурук.

- «Галибийәт күни» вә «Вәтән қоғдиғучилар» күнінгө бағылқ нахшиларни тәһлил қилип, топ билән биллә концерт қоюш режисини түзүнлар, тәйярлининдер.

33-дәрис

Лайиһини режиләш вә түзүш

Нахшига видеоматериал тәйярлаңдар.

1-нусхиси

«Солдат нахшиси». Сөзи: И. Бәхтияниң, музыкиси: С. Зәйналовниң. Нахшига видео көрунүш тәйярлаңдар.

2-нусхиси

«Шаңырақ» нахшиси (сөзи А. Рахметовниң, музыкиси Н. Мирмановниң). «Киностудия» программасының ярдими билән «Шаңырақ» мавзусыга музыкалық композиция түзүнлар.

34-дәрис

Лайиһини тонуштурууш

Музыкалық саватиңдарни ашуруңлар вә музыкалық аталгуларни пайдилиниңдар.

Ижадий ишларни тонуштурууш вә баһалаш.

Тәләп бойичә: hәрбир топ өз ижадий ишини көрситиду.

Өз көрситилимдерни баһалаңлар:

Немә яхши болди?

Немини яхшилашқа болиду?

Май нахшиси – гүлдәстә

Сөзи Қ. Һасановниң
Музыкасы Қ.Фожамияровниң

Бағлар ара сайришип зилва булбұллар,
Жөлан етип ойнишар нәғмә-наваға.
Гүлшән бағда сәйлә етип бизләрму, достлар,
Гүлдәстиләр тутайли көзи – рәнаға.

Нәқираптам:

Булбул-қушлар сайриди,
Таңлар атқичә.
Гүл ишқида мәс болуп,
Бағри қанғичә.

Гүл дегән у чирайлиқ язниң немити,
Әмәс ялғуз ечилип йә тозуп кетәр.
Гүлдә хисләт бар һиммәт, достлириң сири
Уни билгән хуш болуп, қәдригә йетәр.

Нәқираптам:

Булбул-қушлар сайриди,
Таңлар атқичә.
Гүл ишқида мәс болуп,
Бағри қанғичә.

Бекар әмәс булбулниң күндүз вә кечә,
Гүл ишқида сайриши болуп интиzar.
Гүлгә тәңкәш адәмниң яшлиги зилва –
Әтмәс керәк яшлиқни һечқачанда хар.

Нәқираптам:

Булбул-қушлар сайриди,
Таңлар атқичә.
Гүл ишқида мәс болуп,
Бағри қанғичә.

Уйғур хөлқиниң миллій чалғу өсваплири

Уйгурлар узун тарихқа вә бай мәденийәткә егә әң қедимий милләтләрниң биридур. Әжәдатлиrimiz өзиниң әжайип әқил-парасити вә күч-ғәйритигө тайинип, жаһан мәденийәт гәзниисигө өчмәс мирасларни қалдурулған. «12 муқам» – уйғур музыка сөнъитиниң, мәденийитиниң тарихий испати болуши билән биллә уйғур чалғу өсваплириниң тәрөккият жөрияни билән чөмбәрчас бағлиқ. Уйғур чалғу өсваплири болмиған болса, өтмүш классик музыкисиңиң гүлтажиси heсапланған «12 муқам»ниң барлықта келиши мүмкин өмөс еди. Демек, уйғур чалғу өсваплири уйғур музыка сөнъити тәрөккиятiniң муһим васитисидур.

Уйғур чалғу өсваплириниң бир қисми һәккүдө униң шәкли вә челиш усули тарихнамиләрдә йезип қалдурулған, йәнә бир қисимлири «Миң өй» там рәсимилиридә вә өсәр-әтиқиләрдә көрситилгән. Уйғур чалғу өсваплири 40 хилдин ашиду. Чалғу өсваплиrimизниң намлири вә шәкли төвөндикичә. Улар аласән 4 түргө бөлүниду. Биринчи, пұvdәш чалғу өсваплири: *нәй, балман, бугра, сұнәй, карнәй, қовуз*. Иккинчи, чөкмә чалғу өсваплар: *каманчә, бәрбап, қәшқәр равави, долан равави, чаплима равап, баш равап, тәмбир, дутар, қалун, чаң*. Учинчи, каманчилик чалғу өсваплар: *сатар, гежәк, құмұл гежиги, хуштар*. Төртинчи, урма чалғу өсваплар: *тевилваз, награ, дап, сапайдә, қошук, жалла, думдалап, сапал, чуралардур*.

Уйғур чалғу өсваплири нәччә түргө бөлүниду? Уларни атаңлар.

Миллій чалғу өсваплиrimизниң сани нәччә?

«12 муқам» тогрилиқ немә билисиләр?

Елим бар

Сөзи Ж. Розахуновниң
Музыкасы И. Исаеввниң

Течлиқ сази яңриған,
Солмас бегим – елим бар.
Аләм ара бәхтимни,
Сайриған шох дилим бар.

Парлақ дайым асминим,
Шатлық дайым қешимда.
Йоллиримни йорутуп,
Құяш күләр бешимда.

Ана Вәтән қойнида,
Хошал-хорам яйраймән.
Әр йәткәндә елимнин,
Хизметигә яраймән.

Елимиз қачан мустəқиллик алди?
Жүмһүрийтимизниң дөлөт рəмзилирини атаңлар.
«Елим бар» нахисиниң муəллиiplири кимлəр?

Мақаллар

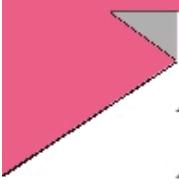
1. Вәтини йоқ инсан – қанити йоқ қуш.
2. Киши жутида султан болғичә, өз жутунда ултан бол.
3. Булбул чимәнни, сөйәр, адәм – Вәтәнни.

Тест соаллири

1. Во поле береза стояла...
 - A. рус хәлиқ нахшиси
 - B. украин хәлиқ нахшиси
 - C. белорус хәлиқ нахшиси
 - D. грузин хәлиқ нахшиси
 - E. татар хәлиқ нахшиси
2. Балалайка –
 - A. өзбек хәлқиниң өсвави
 - B. грузин хәлқиниң өсвави
 - C. рус хәлқиниң өсвави
 - D. осетин хәлиқ өсвави
 - E. уйғур хәлқиниң өсвави
3. Бандура –
 - A. рус хәлиқ нахшиси
 - B. өзбек хәлиқ өсвави
 - C. итальян хәлиқ уссули
 - D. украин хәлиқ өсвави
 - E. татар хәлиқ нахшиси
4. Гопак –
 - A. дастан орунлайдиган адем
 - B. рус хәлқиниң уссули
 - C. украин хәлиқ уссули
 - D. кавказ йериниң ети
 - E. уйғур хәлиқ нахшиси
5. Лезгинка –
 - A. грузин хәлиқ нахшиси
 - B. рус хәлқиниң өсвави
 - C. украин хәлиқ нахшиси
 - D. өзөрбәйжан хәлиқ уссули
 - E. қазақ хәлиқ уссули
6. Гандагани –
 - A. өзбек хәлиқ уссули
 - B. аджар хәлиқ нахшиси
 - C. грузин хәлқиниң өсвави

- D. татар хөлкүниң өсвави
E. әзәрбәйжан хөлиқ нахшиси
7. Ашуг –
A. өзбек хөлиқ нахшиси
B. ақын, композитор, орунлигучи
C. әзәрбәйжан хөлиқ нахшиси
D. уйгур хөлкүниң өсвави
E. кавказ адәмлириниң уссули
8. Гармонь-тальянка –
A. украин хөлиқ өсвави
B. грузин хөлиқ өсвави
C. қазақ хөлиқ өсвави
D. татар хөлиқ өсвави
E. әзәрбәйжан хөлиқ өсвави
9. Ассамблея дегөн
A. француз тилида «жиғин» мәнасини билдүриду
B. «ансамбль» сөзидин чиққан
C. хор билөн орунлаш қаидиси
D. уссул ойнаш түри
E. өсвапларни челиш усули
10. Вәтәнпәрвәрлик
A. грек сези, «вәтәнни сәйүш», «вәтән» дегөн мәнани билдүриду
B. русларниң «алға» сезиниң мәнасини билдүриду
C. итальянниң «биллә» сезиниң мәнасини билдүриду
D. француз тилида «бирлик» дегөн сезни билдүриду
E. инглиз тилида «бириңчи» дегөн сезни билдүриду
11. «Сарыарқа» –
A. Дәүләткерейниң күйи
B. Қурмангазиниң күйи
C. Динаниң күйи
D. Сейтекниң күйи
E. Мәдиниң күйи
12. «Алмағачлары» –
A. өзбек хөлиқ уссули
B. уйгур хөлиқ уссули
C. әзәрбәйжан хөлиқ нахшиси
D. аджар хөлиқ нахшиси
E. татар хөлиқ нахшиси

ГЛОССАРИЙ

- Ақын – қошақ, шеир ейтіп вә ижат қилидиган сөнъет егиси.
- Алмута – Қазақстанниң әң choң вә гөзөл шәһири. Шәhәр Алитағниң бағрида жайлышқан.
- Асасий аһаң – музыкини (саз, нахша) тәсвирләйдиган асасий аһаң.
- Астана – Қазақстан Жұмһурийитиниң пәйтәхти. Шәhәр Қазақстанниң мәркизидө, Есил дәрияниң яқисида орунлашқан.
- Ассамблея – француз тилида «жигин» деген мәнани билдүриду. Бөлгүлүк бир мәсилиләрни йешиш яки тәhlил қилишқа бегишланған жигин
- Австрия хәлқи – Австрия Жұмһурийитиниң қедимий турғуны лири, пәйтәхти – Вена шәһири.
- Ашуг – әзәrbәйжан хәлқидә композитор, ижрачи деген мәнани билдүриду.
- Әнъенә – әвлаттин-әвлатқа мирас ретидө йәткән наят тәрзи, урпи-адәт, тил, мәдәнийәт, сөнъет.
- Aһаң – бир авазға берилгөн музыкилық ой.
- Барабан – уруп чалидиган музыкилық өсвал, унің түрлири көп.
- Баркарола – итальян сөзи – «барка» – қолвақ деген сөздин чиққан, «қолавақчиниң нахшиси» деген мәнани билдүриду.
- Башқорт хәлқи – түркій тиллиқ хәлиқ, Башқортстан Жұмһурийитиниң қедимий хәлқи, Россия Федерациясiniң тәркивидө, пайтәхти – Уфа шәһири.
- Бөшүк нахшиси – бөшүк төвитишкө лайиқлаштурған назук нахша. Бөшүк нахшиси арқилик аниси әлләйни бәзләп ухлитиду.
- Бубен – уруп чалидиган өсвал.
- Вальс – «вальсен» – айлиниш, айландуруш деген немис сөзидин келип чиққан.
- Грузин хәлқи – Европа қуруқлуғиниң жәнубий тәриpidө, Кавказ тегиниң жәнубий бөлигидө жайлышқан хәлиқ, пәйтәхти – Тбилиси шәһири.
- Грузин хәлиқ нахшиси – үч тавушқа бөлүнүп орунлиниду, нахшилири саз өсваллириниң жөр болушыда ижра қилиниду.

- Дастан нахиси** – музыкилиқ-поэтилиқ жанр. Ашуглар дастанда батурларниң өрлигини, тарихий муһим вақиәләрни, хәлиқниң тирикчилегини күйләйдү.
- Давулпаз** – қазақ хәлқиниң қедимий уруп чалидиган әсвави.
- Дәүлеткерей** – Қазақ хәлқиниң күйчи-композитори. Құйлири арқылы қазақ хәлқиниң турмушини, наягини тәсвирилгән.
- Домбра** – қазақ хәлқиниң әң кәң таралған икки тарлық көп пәдидилек музыкилиқ әсвави.
- Дудка** – рус хәлқиниң пүвдәп чалидиган әсвави.
- Жөр болуш** – нахшиға қошулуп челиш.
- Иоганн Штраус** – австриялық атақты композитор, дирижер скрипкичи.
- Испан хәлқи** – Испанияниң қедимий хәлқи. Пайтәхти – Мадрид шәһири.
- Итальян хәлқи** – Италияниң қедимий хәлқи. Пайтәхти – Рим шәһири.
- Йодль** – Тироль (Австрия) малчилириниң нахиси. Йодльни орунлигучилар нахшини ейтқан вакитта авазини төвәнки регистрдин жуқарқи регистрға тез вә нағайити әпчил рәвиштә өзгәртиду.
- Киришмә** – музыкилиқ әсәрдикі асасий аһаң башлиншының алдида орунлинидиган қисқычә аһаң.
- Кобзарь** – думаларни (күйниң бир түри) чиқиридиган вә орунлайдиган хәлик чөчөкчилери.
- Композитор** – музыкилиқ әсәрләрниң муәллипи.
- Концерт** – бәлгүлүк бир тәртип билән сәһнидә ижрачиларниң һүнөр көрситиши.
- Ксилофон** – уруп чалидиган әсвап. У қатар-қатар һәр түрлүк егизликтө яғач пластинкилардин түзүлгөн.
- Крещенко** – музыкилиқ аталғу. Тавушни пәйдин-пәй күчәтиш. Бәлгүси – «<>».
- Күй** – музыкилиқ жанр. Домбра, қобыз, сыйызғыға бегишлиланған мөшү әсвапларда орунлинидиган музыкилиқ әсәр.

Күй челиш
усули

- «чертмә» оң қолниң бармақлири билән чекип орунлиниду, «төкмә» оң қолниң бармақлири бирикіп, жуқури-төвән йорғилитип ойнилиди.

Қазақ
хәлиқ
нахшилири
Қонғурақ

- көң таралған хәлиқ музыкасы. Қазақ хәлқи нахша арқылы үрпи-адитини, турмушини күйлигән.
- музыкилық өсвал. Ү сүпәтлик төмүр, мелхиор металлдин ясалған.

Күрманғази
Көмей билән
нахша ейтиш

- қазақнин улук күйчи-композитори.
- нахша ейтиш сөнъитиниң алайидә бир тури. Бу пәкәт тува, алтай, хакас, моңгол, башқорт, қазақ, қыргыз хәлиқлиригө тән. Ижра қылғучи бир мәзгилдә иккى нотини бирдәк орунлайды.

Қирғиз хәлқи

- түркій тиллиқ хәлиқ. Асасән Қирғизстан Жүмһүрийитидә яшайды, пайтәхти – Бишкек шәһири.

Лейтмотив

- музыкилық өсәрниң асасий аһаңи. Лейтмотив асасий өсәр қәһриманини тәсвиrlәйди.

Металлофон

- уруп қалидиган музыкилық өсвал. Ү қатар-қатар hәр түрлүк егизликтә тизилған пластин-килардин ибарәт. Аваzi болқа билән уруш арқылы чиқиду.

Моцарт
Вольфганг
Амадей

- австриялық композитор, чевәр музыкант, дүния йүзидики атақтық композитор, классикларниң бири, балиларға бегишлап көплігән музықиларни язған.

Музыка

- сәнъетниң бир тури. Адәмгә гөзәл аһаңлар билән тәсир қилиди.

Музыкилық
өсваллар

- музыкилық өсәрләрниң түрлүк аһаңлирини чиқиридиган құраллар.

Музыкилық
әнъянә

- hәр хәлиқниң өсирләр бойи қелиплашқан өзигила хас өсваллиқ вә вокаллық музыка сәнъити.

Музыкилық
бәдиййлик

- аһаң, ритм, регистр, тембр (тавуш сүпитети), темп чапсанлық васитиләр.

Нахша

- вокаллық жанр яки адәмниң нахшини авазга селип ейтиши.

Нахша-уссул

- ижрасиниң уссул ойнап, нахша ейтидиган жанр.

Нота	<ul style="list-style-type: none"> музыкини қәғөзгө йезип чүширишкә қоллинилидиган графикилық шәртлик бәлгүләр.
Немис хәлқи	<ul style="list-style-type: none"> Германияниң қедимий хәлқи, пайтәхти – Берлин шәһири.
Өзбек хәлқи	<ul style="list-style-type: none"> туркий тиллиқ хәлиқ. Қазақстан билән чегаридаш, пайтәхти – Ташкәнт шәһири.
Патриотлик (вәтән- пәрвәрлик)	<ul style="list-style-type: none"> грек сөзидин тәржимә қылғанда «Вәтәнни сейүш» дегән мәнани билдүриду. Патриотлик, милләтпәрвәр сезимлириниң көчмә мәналири – һөрмәтләш, силяш, сейүш. Өз елиңгә, хәлқыңгә, тилиңға, сәнъитиңгә һөрмәт билән қараш. Вәтенини, йерицини сейүш, пәхирлиниш. Бир-бири билән течлиқ наялтта өмүр сүрүш.
Пьеса	<ul style="list-style-type: none"> намига лайиқ кәйпиятни тәсвирләйдиган кичик музыкилық әсәр.
Рус хәлқи	<ul style="list-style-type: none"> Россия Федерациясиниң асасий хәлқи. Пайтәхти – Москва шәһири.
Саз	<ul style="list-style-type: none"> әзәрбәйжан хәлқиниң миллий музыкилық әсвави.
Урпи-адәт	<ul style="list-style-type: none"> хәлқимизниң қедимдин қелиплашқан турмуш-наятидики һәр түрлүк адәтләр, иримлар.
Сыбызғы	<ul style="list-style-type: none"> пүвдәп чалидиган әсвап, қомучтин, яғачтин ясилиду.
Сюита	<ul style="list-style-type: none"> әсваплиқ музыкиниң бир тури, бирнәччә музыкилық әсәрни толуктуриду.
Тарантелла	<ul style="list-style-type: none"> итальян хәлиқ уссули. Гитара, тамбурин, кастанъет әсваплириниң жөр болушыда орунлиниду.
Татар хәлқи	<ul style="list-style-type: none"> туркий тиллиқ хәлиқ. Россия Федерациясиниң тәрквидику әл. Пайтәхти – Қазан шәһири.
Тартишиш	<ul style="list-style-type: none"> Күйчиләрниң күй мусабиқиси.
Тәттимбет	<ul style="list-style-type: none"> Арқа төвөсиниң атақлиқ күйчи-композитори. У Қарағанда вилайитидә дунияға көлгән. «Сарыжайлау», «Сылқылдақ», «Секиртпе» күйлири хәлиққә кәң тонулған.
Тембр	<ul style="list-style-type: none"> аһаңниң супити, музыкилық әсвап аһаңи яки нахшичиниң тавуши вә нахшиси.

- Тува хәлқи – түркій тиллиқ хәлиқ. Шәрқий Сибирьниң жәнуп тәрипиге жайлышқан, пайтәхти – Қызыл шәһири.
- Украин хәлқи – Украинаңың асасий хәлқи, пайтәхти – Киев шәһәри.
- Үйғур хәлқи – түркій тиллиқ хәлиқ. Хитайниң Шиңҗан Үйғур автономи райониниң йәрлик хәлқи. Шундакла Қазақстанда, Қыргызстанда, Өзбекстанда яшайды.
- Улуқ Ипәк йоли – 3–4-миң жил бурунқы сода-сетиқ йоли. Ипәк йоли Хитай йеридиши Хуанхә яқисидиши тәвәдин башлиниду. Йол ғәрипкә, шималий-ғәрипкә қарап чиқыш үчүн, жәнубий вә шималий йолларға тармақлиниду.
- Уссул – музыкиға яки болмиса ритмға тәңкәш тән һөрикәтлири билән көрситилидиган сәнъет.
- Үчбулун – үч булуң шәклиде өгилгән, төмүрдин ясалған уруп чалидиган өсвап. Қоңғураққа охшаш гөзәл авази төмүр таяқчилар билән уруп чалғанда чиқыду.
- Фламенко – Андалузия (Испания) өтрапидиши өнъенивий музыкилиқ уссул стили. У нахша ейтиш, уссул ойнаш вә музыкилиқ өсвапларда жор болуш арқилиц орунлиниду. Фламенко уссули билән нахшиси гитара яки кастанъет өсвави билән, чавак билән ритм уруш арқилиц вә аяқни тақылдитип ойнилиди.
- Фольклор – хәлиқ еғиз әдәбияти (чөчәкләр, ривайәтләр, батурлар һәккүдиши дастанлар вә башқылар).
- Фортепиано – клавишилық, төмүр тарлиқ музыкилиқ өсвап.
- Хакас хәлқи – түркій тиллиқ хәлиқ. Ғәрбий Сибирьниң жәнубий бөлигиге орунлашқан, пайтәхти – Абакан шәһири.
- Чадахан – Тува хәлқиниң музыкилиқ өсвави, йәттә тарлиқ яғачтын ясалған қазақ хәлқиниң же-тиген өсвавига охшайды.
- Шаңқобызы – төмүрдин яки күмүчтін ясалған учлук тили бар кона музыкилиқ өсвап.
- Япон хәлқи – Япон мәмлекитиниң қедимий турғунлири. Пайтәхти – Токио шәһири.

ПАЙДИЛИНИДИФАН ОҚУШ РЕСУРСЛИРИ

1. Фонохрестоматия, интернет ресурслар:

1. <https://www.youtube.com/watch?v=sa6MlPSP1Kw>,
<https://www.youtube.com/watch?v=TdgoRbtu-SQ> (8-бәт)

2. Фонохрестоматия, интернет (ғаламтор) ресурслар:

https://kk.wikipedia.org/wiki/Биржан_Кожа-гулогли
<https://www.youtube.com/watch?v=iCiVno81EnU> (11-бәт)

3. Фонохрестоматия, интернет (ғаламтор) ресурслар:

https://kk.wikipedia.org/wiki/Кенен_Өзирбаев
<https://www.youtube.com/watch?v=qeFabUGwFhQ>,
<https://www.youtube.com/watch?v=ZjebGYms7DY>
(13-бәт, 25 бәт)

4. Фонохрестоматия, интернет (ғаламтор) ресурслар:

https://kk.wikipedia.org/wiki/Ақынлар_айтыси
https://kk.wikipedia.org/wiki/Биржан_билән_Сара_айтиси
https://www.youtube.com/watch?v=CPwA_3NvrbU (17бәт)

5. Фонохрестоматия, интернет ресурслар:

<https://kk.wikipedia.org/wiki/Күй>. https://kk.wikipedia.org/wiki/Черт-мә_күй

<http://audio.nur.kz/1042705-kyrmanfazi-adaj-kyji>
<https://www.youtube.com/watch?v=7LYlBrGn9wQ>
<https://www.youtube.com/watch?v=qiKq7Hnf3i8> (20-бәт)

6. Фонохрестоматия, интернет (ғаламтор) ресурслар:

<https://kk.wikipedia.org/wiki/Тәттимбет>
<http://audio.nur.kz/1061483-abiken-hesenov-sarizhajlau-tattimbet>

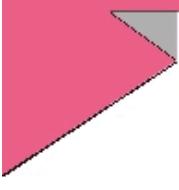
https://www.youtube.com/watch?v=Qlc_Lwx_5DU
<https://www.youtube.com/watch?v=tcXxnqyXis4> (22-бәт)

7. Фонохрестоматия, интернет ресурслар:

https://kk.wikipedia.org/wiki/Тұрмуш-адәт_жырлири
https://www.youtube.com/watch?v=cnwyXzY_Y1U (28-бәт)

8. Фонохрестоматия, интернет (ғаламтор) ресурслар:

https://kk.wikipedia.org/wiki/Чушақ_кесиш https://www.youtube.com/watch?v=Zr_5t-k6RfY, (30-бәт)

9. Фонохрестоматия, интернет ресурслар:

<https://www.youtube.com/watch?v=RoqVqk84yH4>(31-бәт)

<https://www.youtube.com/watch?v=AueVq8smIyg>(32-бәт)

10. Фонохрестоматия, интернет ресурслар: <https://www.youtube.com/watch?v=klz-mH4Y3bQ>,<https://www.youtube.com/watch?v=SSvIQnz1yvg>

https://www.youtube.com/watch?v=2d50i83_wHQ (34 бәт)

11. Фонохрестоматия, интернет ресурслар:

<https://kk.wikipedia.org/wiki/Xop> <https://www.youtube.com/watch?v=WhQgscATphw>(35)

12. Фонохрестоматия, интернет ресурслар:

https://www.youtube.com/watch?v=9XhRIR_nehQ(36-бәт)

13. Фонохрестоматия, лугәт, «Қазақстан балилар энциклопедияси» сериясинаң «Қедимий Қазақстан ривайәтлири», 2011-ж. (муәллипи О.К. Жанайдаров).

Интернет ресурслар: Уикипедия – очуқ энциклопедия; Түвинское карнәй арқылық нахша ейтиши. Этника.Чатхан: Хакасия, Улугбашев Е.; Этно-ансамбль «Торатау». Ethno-ensemble «Toratau» Republic of Bashkortostan; Узбекские народные инструменты; киргизские музыкальные инструменты: виды, история, звучания; Еділ Құсайынов,... Культурная Азиада; Волшебный чатхан – хакасская легенда: <http://www.legendami.ru/bod/dalvost/dalvost17.htm>; Қаржаубай Сартқожаулы. Ежелгі түркілердің көне саз аспаптары. <http://old.abai.kz/node/17862>;

Легенда о жетыгене. https://www.youtube.com/watch?v=ndSqsU3OA_o. (51-бәт).

14. Дәрислик, фонохрестоматия, лугәт, «Қазақстан балалар энциклопедияси» сериялири. Интернет ресурслар: Уикипедия – очуқ энциклопедия. Музыкалық өсваплар:

Барабан ритм, арабский барабан думбек дарбука керамическая: https://www.youtube.com/watch?v=hX_t02ZP1Vc; Liu Fang pipa solo «The Ambush», traditional Chinese music: <https://www.youtube.com/watch?v=JtrthXXmKgA>; Ravi Shankar & Anoushka Shankar Live: Raag Khamaj (1997): https://www.youtube.com/watch?v=9xB_X9BOAOU; Кото японский инструмент: <https://www.youtube.com/watch?v=L24Nb4CJzV4>. Билер: Японский народный танец «Праздник сакуры»: [https://www.youtube.com/watch?v=L24Nb4CJzV4](https://www.youtube.com/watch?v=9xB_X9BOAOU)

www.youtube.com/watch?v=qiboIS9ZAy0; Китайский танец «Тысячерукая Гуаньинь»: <https://www.youtube.com/watch?v=HHIwHWIoSos>; Индфлешмоби: <https://www.youtube.com/watch?v=JJRabOCqHvY>; Арабская песня «Фогина» Красиво очень!: <https://www.youtube.com/watch?v=itMod-bu-EY> (56-бет).

15. Дәрислик, фонохрестоматия, лугөт, «Қазақстан балилар энциклопедияси» сериялири. Интернет ресурслар: Уикипедия-очуқ энциклопедия.

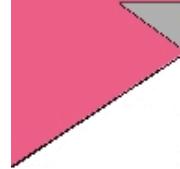
Немис хәлиқ уссули. <https://www.youtube.com/watch?v=TxoNTfHS0bs>; Театр танца «Розовый слон» – Австрийская полька-полянка. <https://www.youtube.com/watch?v=hamofY0V3OA>; Yodelling – Franzl Lang. <https://www.youtube.com/watch?v=vQhqikWnQCU>; И.Штраус «Весенние голоса» <https://www.youtube.com/watch?v=YeTvdBGEXoQ>; Испанская фламенко под гитару. Испанская гитара и фламенко. <https://www.youtube.com/watch?v=NRhhdZeQLYQ>; Итальянская музыка. 1. Сицилийская тарантелла. [http://poiskm.org/show/итальянская музыка/сицилийская-тарантелла](http://poiskm.org/show/итальянская%20музыка/сицилийская-тарантелла); SicilianTarantcellla-IgorMoiseyevBallet (Итальн. тарантелла). <https://www.youtube.com/watch?v=CXLekd61-Pg>; Ж.Оффенбах. Баркарола из оперы «Сказки Гофмана». https://www.youtube.com/watch?v=Lgs4l_WixQ0; У каждого свой музыкальный инструмент. <https://www.youtube.com/watch?v=3CjKzp0grN0>(71-бет).

16. Дәрислик, фонохрестоматия, лугөт, «Қазақстан балилар энциклопедияси».

Интернет ресурслар: Уикипедия – ашық энциклопедия; ВО ПОЛЕ БЕРЁЗА СТОЯЛА/Русские народные песни для детей (со словами) <https://www.youtube.com/watch?v=BrUNfR6QwdI>;

Русс. нар. песня «Во поле берёза стояла». <https://www.youtube.com/watch?v=RCbEIJK2UDo>

Ансамбль русского народного танца «Берёзка», танцы «Берёзка» и «Калинка»: <https://www.youtube.com/watch?v=k2rSXZ2wz98>; ансамбль П.П. Вирского (Украина) – Гопак (22.12.2011.<https://www.youtube.com/watch?v=DvZh6VGMrko>); Хор «Басиани» (Грузия). «Гандаган». Choir «Basiani» (Georgia) <https://www.youtube.com/watch?v=g3gI1Cj-wfo>; Грузинская лезгинка! Шо-

кирует всех https://www.youtube.com/watch?v=t9iX1P_ro3A; Aşıq Əli – Yandirdiyandirdi – Sevimli Şou 23.12.2013; <https://www.youtube.com/watch?v=LUdTacEyaFk>; Веселая песенка для малышей: Цып Цып мои цыплятки: <https://www.youtube.com/watch?v=LUdTacEyaFk>; Алмагачлары: <https://www.youtube.com/watch?v=TwJgPZGPf0I>; Веселая песенка для малышей: Цып Цып мои цыплятки: Детский азербайджанский хор: <https://www.youtube.com/watch?v=LUdTacEyaFk> (88-бет).

17. Дәрислик, фонокрекстоматия, лугөт, «Қазақстан балилар энциклопедияси»

Интернет ресурслар: Уикипедия – очуқ энциклопедия; Ассамблея туралы: <http://www.ankpvl.kz/kaz/about> Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000070> (90-бет).

Берилгән сүрәтләрниң атилиши

- 54-бәт.
1. рус гармони
 2. хитай пипаси
 3. әрәп дарбуги
 4. япон котиси
 5. рус балалайкиси
 6. инди ситариси

- 153-бәт.
1. япон
 2. рус
 3. инди
 4. хитай
 5. әрәп
 6. грузин

МУНДӘРИЖӘ

Киришмә 3

1-чарәк. Қазақ хөлқиниң музыкилиқ мираси 5

1-дәрис. Қазақ хөлиқ нахшилириниң аһаңлири 6
2-дәрис. Қазақ вә уйғур хөлиқлири нахшилириниң
аһаңдашлиғи (*давами*) 9
3-дәрис. Қазақ вә уйғур хөлиқлири нахшилириниң
аһаңдашлиғи (*давами*) 12
4-дәрис. Айтыс сәнъити 14
5-дәрис. Айтыс сәнъити (*давами*) 17
6-дәрис. Күй қудрити 19
7-дәрис. Күй қудрити (*давами*) 22
8-дәрис. Лайиһини режиләш вә түзүш 23
9-дәрис. Лайиһини тонуштурууш 24
Билимнеларни тәкшүрүңлар 26

2-чарәк. Қазақ хөлқиниң әнъенивий нахшилири
вә заманивий музыкиси 27

10-дәрис. Қазақ вә уйғур хөлиқлириниң әнъенивий
nahшилири 28
11-дәрис. Қазақ вә уйғур хөлиқлириниң әнъенивий
нахшилири (*давами*) 29
12-дәрис. Йеңіланған әнъенивий нахшилар 31
13-дәрис. Хөлиқ музыкисиниң интерпретацияси 33
14-дәрис. Хөлиқ музыкисиниң қайта ишләш 35
15-дәрис. Лайиһини режиләш вә түзүш 36
16-дәрис. Лайиһини тонуштурууш 36
Билимнеларни тәкшүрүңлар 38

3-чарәк. Дүния хөлиқлириниң музыкилиқ әнъениси 39

17-дәрис. Түркій тиллиқ хөлиқләрниң әнъенивий
музыкиси 40

18-дәрис. Түркій тиллиқ хөлиқләрниң әнъенивий музыкиси	45
19-дәрис. Түркій тиллиқ хөлиқләрниң әнъенивий музыкиси	48
20-дәрис. Шәриқ хөлиқлириниң әнъенивий музыкиси.....	51
21-дәрис. Шәриқ хөлиқлириниң әнъенивий музыкиси.....	56
22-дәрис. Европа хөлиқлириниң әнъенивий музыкиси.....	56
23-дәрис. Европа хөлиқлириниң әнъенивий музыкиси.....	62
24-дәрис. Европа хөлиқлириниң әнъенивий музыкиси.....	65
25-дәрис. Лайиһини режиләш вә түзүш	72
26-дәрис. Лайиһини тонуштурууш	72
Билимнәларни тәкшүрүңлар	73
4-чарәк. Музыка тили – достлук тили	74
27-дәрис. Қазақстан хөлиқлириниң музыкиси	75
28-дәрис. Қазақстан хөлиқлириниң музыкиси	81
29-дәрис. Қазақстан хөлиқлириниң музыкиси	86
30-дәрис. Бир шацирақ астида	88
31–32-дәрисләр. Өз елим	90
33-дәрис. Лайиһини режиләш вә түзүш	94
34-дәрис. Лайиһини тонуштурууш	94
Билимнәларни тәкшүрүңлар	98
Глоссарий	100
Пайдилинидиған оқуш ресурслари	105
Берилгән сүрөтләрниң атилиши	108

Оқуш нешри

Құлманова Шолпан Берібай қызы
Сүлейменова Бота Раманкул қызы
Тоқжанов Төлепберген Төрахмет ұлы
Шарипов Дильмурат Юсупович

МҰЗЫКА

Умумий билим беридиган мектепнің 5-синипи үчүн дәрислиқ

Тәһрират башлиғи *M. Мәһәмдинов*
Мүһәррири *M. Мәһәмдинов*
Бәдий мүһәррири *A. Капсаланова*
Техникилық мүһәррири *O. Рысалиева*
Компьютерда сәhiпилігөн *C. Төлегенова*

ИБ № 190

Теришке 27.07.2017 берилди. Нәширгө 12.08.2017 қол қоюлди. Формати 70x100^{1/16}.

Офсетлик кәғез. Офсетлик нәшир. Іарип түри «мектәплик».

Шәртлик басма тавиги 9,1. Несапқа елинидиган басма тавиги 4,88.

Тарихы 1800 нұсха. Бүйрутма №2714.

«Атамұра» корпорациясы ЖҚШ. 050000, Алмута шәһири, Абылай хан проспекти, 75.

Қазақстан Жұмбырайты «Атамұра» корпорациясы ЖҚШнинң Полиграфкомбинаты
050002, Алмута шәһири, М. Мақатаев кочиси, 41.